

Keizerstad

Het keizerlijke imago van Nijmegen

15-8-2015
Radboud Universiteit Nijmegen
Wisse de Jonge

Masterscriptie Actuele Geschiedenis
Begeleiders: Jan Brabers en Dolly Verhoeven

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Citymarketing in historisch perspectief.....	7
1.1 Historisch besef en stadsidentiteit	9
1.2 Van fabrieksindustrie naar recreatie-industrie	10
1.3 De erfgoedmanie sinds de jaren zeventig.....	11
1.4 Conclusie	12
Hoofdstuk 2: De herkomst van de naam <i>Keizerstad</i> (tot 1900)	14
2.1 De Keizerstad in premoderne Latijnse literatuur	15
2.2 De Keizerstad in achttiende en negentiende-eeuwse Nederlandstalige literatuur	17
2.3 Conclusie	20
Hoofdstuk 3: De <i>Keizerstad</i> als instrument van citymarketing (1880-heden)	22
Conclusie	27
Tabellen	29
Tabel 1: Belangrijke keizers en hun relatie tot Nijmegen	29
Tabel 2: Keizerlijke bezoeken aan Nijmegen tussen 804 en 1174.....	30
Afbeeldingen	31
Literatuurlijst	36
Primaire literatuur	36
Secundaire literatuur	37
Overige bronnen	39

Inleiding

In 2005 vierde Nijmegen zijn 2000-jarige bestaan. Het initiële idee voor deze viering hield verband met de stads- en marktrechten die Ulpia Noviomagus, de oude Romeinse naam van Nijmegen, tussen 98 en 105 na Chr. verkreeg van keizer Marcus Ulpius Traianus (53-117, r. 98-117 na Chr.).¹ Met Traianus' stadsrechten als startpunt voor Nijmegen als stad, bestond Nijmegen in 2005 eigenlijk 1900 jaar. Vandaar werd de leus '1900 jaar stad, 2000 jaar leven' bedacht. In 1955 werd om dezelfde reden het 1850-jarige bestaan van Nijmegen gevierd. Ter ere van Traianus werd het Keizer Lodewijkplein² in dat jaar omgedoopt tot het Keizer Traianusplein en kreeg Traianus een standbeeld (zie afbeelding 1).

Traianus is een van de vele keizers die een relatie hebben met Nijmegen. Onder keizer Augustus werden in Nijmegen legerkampen, op respectievelijk de Hunnerberg (ca 15 voor Chr.) en het Kops Plateau (10 voor Chr.), gebouwd.³ Augustus' opvolger Tiberius (42 voor Chr.-37 na Chr., r. 14-37 na Chr.) werd in 17-19 na Chr. geëerd met een godenpijler te Nijmegen (zie afbeelding 2).⁴ Hiervan werden in 1980 brokstukken gevonden. De godenpijler staat sinds 2005 in moderne vorm gereconstrueerd voor de ingang van het Museum Het Valkhof (zie afbeelding 3).⁵ Deze Romeinse keizers worden in Nijmegen geprezen omdat zij symbool staan voor de ouderdom van Nijmegen en ze fungeren als handige instrumenten voor het eeuwige Nijmeegse verlangen naar de titel 'oudste stad van Nederland'.

Echter, de meest beroemde keizer waar Nijmegen zich graag mee associeert, regeerde pas honderden jaren later. De Frankische vorst Karel de Grote (747/748-814, r. 768-814, tot keizer gekroond in 800) koos Nijmegen als een van zijn residenties en bestuurlijke centra voor het uitgestrekte Frankische rijk. Zijn naam komt vandaag de dag overal terug in Nijmegen en omstreken. Net als Traianus wordt Karel de Grote geëerd met een verkeersplein en een standbeeld. Daarnaast zijn er onder meer een studentenvereniging (Carolus Magnus), middelbare school (Karel de Grotecollege) en scoutingvereniging (Scouting Keizer Karel) naar deze Frankische vorst vernoemd. Karel de Grote wordt breed gedragen in Nijmegen en er wordt vaak gesuggereerd dat Nijmegen de bijnaam keizerstad draagt dankzij hem.

De bijnaam keizerstad is nog vaker in Nijmegen terug te zien dan Karel de Grote of Traianus. Tijdens de rust van wedstrijden van de Nijmeegse voetbalclub N. E. C. zingt het hele stadion 'Daar

¹ Jan Kees Haalebos, 'Mosterd na de maaltijd: Een vergeten jubileum: Traianus en het jaar 98 na Chr. in Nijmegen', *Numaga Jaarboek* (2000) 8-41, aldaar 10 en 35-36.

² Dit plein was in 1935 vernoemd naar keizer Lodewijk de Vrome (778-840, r. 814-840), de opvolger van Karel de Grote, die Nijmegen frequent heeft bezocht (zie tabel 1 en 2).

³ Harry van Enckevort, 'The Roman military complex in Nijmegen', in: Frank Vermeulen, Kathy Sas en Wouter Dhaeze (red.), *Archaeology in confrontation: Aspects of Roman military presence in the northwest: Studies in honour of prof. em. Hugo Thoen* (Gent 2004) 103-124, aldaar 105-106.

⁴ Titus Panhuysen, *De Romeinse godenpijler van Nijmegen-Kelfkensbos: De navel van Nijmegen?* (Nijmegen 2002).

⁵ Jan Brabers en Wijnand Kok (red.), *Godenpijlerboekje* (Nijmegen 2005) 3.

aan de boorden van de Waal ligt de oude keizerstad, die door de jaren heen de taal des keizers nooit vergat'. De vroegere piratenzender Keizerstad FM is ook alom bekend in de regio. Daarnaast zijn er tal van amateursportverenigingen in Nijmegen en omgeving die de naam Keizerstad dragen (VV Keizerstad, Keizerstad Kannibalz Lacrosse, Paardensportvereniging Keizerstad etc.). Meerdere standbeelden van keizers sieren de muren van het Raadhuis. De dubbelkoppige keizerlijke adelaar in het gemeentelogo van Nijmegen, ook te zien op meerdere putdeksels en prullenbakken in de stad, herinnert sterk aan het keizerlijke verleden.

Dat Nijmegen de Keizerstad is, of wordt genoemd, lijkt vandaag de dag zo evident dat er vergeten wordt waar het eigenlijk vandaan komt. Of er worden verschillende redenen aangedragen waar het vandaan komt. In de literatuur komt geen eenduidig antwoord naar voren. Meestal wordt er gesteld dat het met Karel de Grote te maken heeft en vervolgens wordt er niet dieper op ingegaan. De schijnbare evidentie van de bijnaam keizerstad blijkt uit de relatief weinig woorden die er doorgaans aan besteed worden. Bastiaensen, Langereis en Nelissen stellen, in hun uitgave van het werk van Johannes Smetius, in één enkele voetnoot dat Nijmegen de bijnaam draagt sinds Karel de Grote er een palts vestigde.⁶ Dit suggereert impliciet dat men al meer dan 1200 jaar lang structureel Nijmegen een keizerstad noemt. Dat is het waard om te onderzoeken. In een biografie van Karel de Grote in het Nijmeegse historische tijdschrift *Numaga* wordt gesteld dat van alle 'keizers die een prominente rol hebben vervuld in de Nijmeegse geschiedenis, er maar één is door wie Nijmegen zich als 'Keizerstad' kan afficheren: Karel de Grote'.⁷ Het driedelige geschiedwerk van Hans Bots (red.) over Nijmegen lijkt ook te suggereren dat de naam van Karel de Grote komt. Volgens dit werk werd Karel de Grote tijdens de negentiende eeuw 'aan de vergetelheid ontrukkt en tot stedelijk icoon verheven'.⁸ In alle drie de delen van dit werk wordt de naam Keizerstad overigens niet genoemd. De gerenommeerde amateurhistoricus Brinkhoff wijdt de naam keizerstad ook aan de rol van Karel de Grote, en in mindere mate Traianus, als keizerlijke protector van de stad.⁹ Veel meer zeggen de genoemde auteurs er niet over.

Brinkhoff maakt wel een onderscheid tussen de begrippen *rijksstad* en *keizerstad*. Hij spreekt van Nijmegen als keizerstad op het moment dat de stad fungeerde als keizerlijke residentie en van Nijmegen als rijksstad sinds het moment dat Nijmegen stadsrechtelijk gelijkgetrokken werd met Aken in 1230.¹⁰ Rijksstad wordt daarmee een politiek-juridische term en keizerstad een informele naam, verwijzend naar de stad als keizerlijke residentie. In 1473 spreekt de Nijmeegse geestelijke Willem van Berchen van Nijmegen als een *civitas imperialis*.¹¹ Deze Latijnse term kan vertaald worden als

⁶ Johannes Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven II* (Nijmegen 1999), vertaling door Bastiaensen, Langereis en Nelissen.21.

⁷ Peter van den Broeke, 'Karel de Grote', *Numaga Jaarboek* (2004) 74-75.

⁸ Hans Bots e. a. (red.), *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland III* (Wormer 2005) 168.

⁹ J. M. G. M. Brinkhoff, *Nijmegen vroeger en nu* (Bussum 1971) 18.

¹⁰ Ibidem 24-25.

¹¹ A. J. de Mooy (red.), *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen naar het Hamburgse handschrift uitgegeven over de jaren 1343-1481* (Arnhem 1950) 132.

keizerstad of als *rijksstad*, omdat het bijvoeglijke naamwoord *imperialis* in het Nederlands zowel *rijks-* als *keizerlijk* kan betekenen (vergelijkbaar met het Engelse woord *imperial*). In de secundaire literatuur is het onduidelijk wat het verschil is tussen *rijksstad* en *keizerstad*. Zo vertaalt Lemmens *civitas imperialis* als rijksstad.¹² Bastiaensen, Langereis en Nelissen vertalen de term als keizerstad.¹³

De begrippen hebben veel met elkaar te maken, maar zijn niet inwisselbaar. Het verschil is vervaagd met de tijd. In het begin waren hadden beide termen een verschillende betekenis. Zeventien jaar nadat Nijmegen stadsrechten verkreeg in 1230 was de keizerlijke aura van de stad verdwenen omdat Nijmegen werd verpand aan graaf Otto II van Gelre (ca 1215-1271, r. 1229-1271). De keizerlijke jurisdictie was daarmee ook verdwenen. In zekere zin zijn de termen keizerstad en rijksstad chronologisch van elkaar gescheiden. Met terugwerkende kracht kunnen we Nijmegen een keizerstad noemen tussen 800, kroning van Karel de Grote tot keizer, en 1174, laatste keizerlijke bezoek, door Frederik I Barbarossa (1122-1190, r. 1152-1190), voordat de stad naar Gelre ging in 1247.¹⁴ Na 1230 werd Nijmegen een vrije rijksstad. In realiteit heeft de rijksstad maar zeventien jaar bestaan, maar in Nijmegen werd dat altijd anders gezien. Nog tot diep in de achttiende eeuw werden de in de middeleeuwen opgetekende voorrechten en privileges door Nijmeegse notabelen boven water gehaald en herkauwd om Nijmeegse dominantie binnen Gelre te kweken of te herbevestigen.¹⁵

Als wij nu de naam keizerstad gebruiken als we naar Nijmegen verwijzen, waar refereren we dan aan? Heeft het te maken met Karel de Grote die ooit Nijmegen uitkoos als een van zijn bestuurlijke centra? Of heeft het te maken met meerdere keizers van Augustus tot Karel V (1500-1558, r. 1519-1556) die direct of indirect een relatie hebben tot Nijmegen? Of gebruiken we de naam keizerstad nog steeds omdat Nijmegen als enige Nederlandse stad in de lijst staat van vrije rijkssteden onder de Heilig Roomse keizer? En wanneer is de bijnaam in zwang gekomen? Met welk doel? Dit werkstuk richt zich op waar de naam vandaan komt en waarom het werd gebruikt en hanteert de volgende hoofdvraag: hoe komt Nijmegen aan de bijnaam keizerstad en op wat voor manier werd deze naam ingezet vanaf de negentiende eeuw?

Het eerste hoofdstuk schetst de bredere context van de hoofdvraag. Het belicht het ontstaan van het gebruik van geschiedenis door steden om zichzelf op de kaart te zetten en te onderscheiden

¹² G. Th. M. Lemmens, *Het Valkhof te Nijmegen* (Nijmegen 1980) 19.

¹³ Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven II* (1999) 103.

¹⁴ In het jaar 777 bezocht Karel de Grote voor het eerst Nijmegen (hoewel niet als keizer). In 1174 bezocht Frederik I Barbarossa voor het laatst Nijmegen. Zie Tabel 1 op bladzijde 28 voor alle keizerlijke bezoeken aan Nijmegen tijdens de middeleeuwen; Bert Thissen, 'Centrum en symbool van koninklijk gezag: Het Valkhof en de palts te Nijmegen van 777 tot 1247', in: H. Peterse, D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 73-106, aldaar 83; Jan Kuys, 'Onder Gelders landheerlijk gezag: De burcht in het spanningsveld tussen stad en landsheer, 1247-1543', in: H. Peterse, D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 129-149, aldaar 135.

¹⁵ Dit is onder meer te zien aan de felle betogen van gemeenteraadslid Johannes in de Betouw tegen de afbraak van de Valkhofburcht tijdens landdagen in 1795, waarin hij alle middeleeuwse rechten en privileges van Nijmegen naar boven haalt. Het Gelders Archief, *Kwartiersrecessen*, inv. nr. 87 (6 maart, 1 en 3 april, 30 mei en 3 juli 1795); Sandra Langereis, *Breken met het verleden: Herinneren en vergeten op het Valkhof in de Bataafse revolutiejaren* (Nijmegen 2010) 107-114. Juridisch gezien had In de Betouw gelijk. Aangezien de initiële verpanding tijdelijk was bedoeld, zou zou de verpanding officieel nog altijd ingelost kunnen worden; Kuys, 'Onder Gelders landheerlijk gezag' (2014) 129-130.

van de rest. Het gebruik van geschiedenis voor citymarketing wordt in een historisch perspectief geanalyseerd. Nijmegen lijkt met zijn keizerstadpretenties hiermee bezig te zijn. Het tweede hoofdstuk richt zich op de origine van de bijnaam keizerstad van Nijmegen. Voordat de hoofdvraag wordt beantwoord, is het relevant om de herkomst van de bijnaam keizerstad tot op de bodem uit te pluizen. Dit hoofdstuk gaat niet primair in op de historische keizerlijke periode van Nijmegen (ca 800-1200), maar op hoe de aanwezigheid van keizers in Nijmegen en de keizerlijke aura van de stad in latere tijden is gerecipieerd in de literatuur. De vraag is hoe die receptie heeft geleid tot een algemeen gebruik van de bijnaam 'Keizerstad' voor Nijmegen. Het derde hoofdstuk past de theorie en de bredere probleemstelling van het eerste hoofdstuk, het ontstaan van citymarketing en het gebruik van geschiedenis door steden, toe op het onderzoeksobject van het tweede hoofdstuk, Nijmegen als keizerstad, door te analyseren hoe in Nijmegen de naam keizerstad werd gebruikt en voor welke doeleinden. In de conclusie volgt een antwoord op de hoofdvraag en een terugkoppeling naar de status quaestionis.

Hoofdstuk 1: Citymarketing in historisch perspectief

Volgens Marita Mathijssen maakte historisch besef tussen 1750 en 1850 een transformatie van elitair naar egalitair.¹⁶ In alle lagen van de bevolking raakte het besef geworteld van een verleden dat anders was dan het heden. Na het rumoer van de Franse Revolutie en Napoleon (1789-1815) kwam in Frankrijk het idee op dat oude gebouwen en ruïnes historische cultuur representeren en iets vertellen over oude beschavingen.¹⁷ Fysieke restanten uit het verleden veranderden van oude en nutteloze objecten tot waardevolle culturele artefacten. Naast fysieke restanten werden er ook tal van immateriële erfenissen, authentiek of geconstrueerd, uit het verleden gewaardeerd. Na de revolutiegolf in Europa van 1848 werden egalitaire politieke ideologieën als socialisme en nationalisme steeds populairder. De macht van een staat kwam steeds meer van onderaf en niet meer van bovenaf. Als de natie sterk is, is de staat sterk. Geschiedenis werd in Europa ingezet om coherente en stabiele natiestaten te creëren die elkaar beconcurrerden op historische prestige. Welk land had het meest interessante verleden? Welk land had de grootste helden? Welk land had de oudste wortels? Dit fenomeen is uitgebreid beschreven in werken als *Imagined Communities* van Benedict Anderson¹⁸ en *The Invention of Tradition* van Eric Hobsbawm en Terence Ranger¹⁹. Op kleinere schaal kwam de historische prestigestrijd ook voor. In de loop van de negentiende eeuw begonnen stedelijke overheden steeds meer in hun verleden te graven om zichzelf een identiteit te geven dat zich onderscheidde van andere steden. Deze stadsidentiteiten zijn uiteindelijk uitgegroeid tot *unique selling points*, instrumenteel voor de citymarketing in de eenentwintigste-eeuwse toeristenindustrie. Erfgoed is een belangrijk onderdeel van het arsenaal waarmee steden onderling strijden om zich vooraan in de etalage van de toeristenwinkel te zetten.²⁰ Wie op zoek gaat naar boeken en artikelen over citymarketing, *selling places* of *place branding* zal een overvloed aan resultaten vinden. Sinds eind jaren tachtig is het een razend populair onderwerp in de wetenschappelijke en populaire literatuur. Het gros van deze werken komt uit het vakgebied van de sociale geografie en richt zich primair op tegenwoordig of hooguit de laatste paar decennia. Dit hoofdstuk verstrekt een analyse van negentiende- en twintigste-eeuwse citymarketing in West-Europa. Hoe trachtten steden zichzelf in de schijnwerper te zetten door te pronken met hun verleden? Met welk doel en op welke manier zochten steden in de westerse wereld naar een historisch imago tijdens de negentiende en twintigste eeuw?

¹⁶ Marita Mathijssen, *Historiezucht: De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013) 10.

¹⁷ Coert Peter Krabbe, 'Monumenten: Architectonische overblijfselen', in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 151-174, aldaar 151.

¹⁸ Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen/New York 1983).

¹⁹ Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 1983).

²⁰ David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 2003) X; Frans Grijzenhout, 'Inleiding', in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 1-20, aldaar 15.

Het spreken van citymarketing in de negentiende eeuw is eigenlijk een anachronisme. Citymarketing in de vorm van een gemeentelijk strategisch en beleidsmatig gebruik om een lokale economie te stimuleren bestaat pas sinds 1980 en hangt samen met de toenemende globalisering en grootschalige migratiestromen zoals toerisme.²¹ In Nederland hangt het ook samen met de toegenomen populariteit van steden sinds de jaren negentig. Daarvoor ging men liever in veilige en groene buitenwijken wonen en waren de steden verpauperd geraakt.²² De meest bruikbare en treffende definitie van *citymarketing* is van Angelique Lombarts: ‘Citymarketing is het langetermijnproces en/of het beleidsinstrument bestaande uit verschillende, met elkaar samenhangende activiteiten gericht op het aantrekken en behouden van specifieke doelgroepen voor een bepaalde stad.’²³ Tegenwoordig vindt de promotie van een stad primair plaats om economische redenen. Lokale autoriteiten en ondernemers streven er vaak (gezamenlijk) naar om een stad aantrekkelijk te maken voor economische ondernemingen en toerisme.²⁴ Het woord *marketing* in citymarketing verraadt het sterke economische karakter. De term citymarketing is wellicht te economisch van aard en teveel gericht op de moderne consumptiemaatschappij om te gebruiken voor de negentiende eeuw en daarvoor. Toch hanteert dit hoofdstuk de term om een adequate vergelijking te trekken tussen nu, de premoderne tijd en het begin van de moderne tijd (negentiende en begin twintigste eeuw).

Met terugwerkende kracht heeft de term citymarketing om bepaalde redenen relevantie op de periode die voorafging aan massatoerisme en massamigratie. Eigenlijk is citymarketing van alle tijden. Een belangrijk element van citymarketing is de concurrentiestrijd tussen steden. Tegenwoordig grijpen steeds meer lokale overheden naar hun culturele bezit, zoals historisch erfgoed, om mee te kunnen doen in de internationale competitie om investering, handel en toerisme. In de huidige samenleving is dit de uiting van de groeiende competitie tussen steden. In de premoderne tijd had de stedelijke rivaliteit een ander gezicht, maar het heeft één ding gemeen met tegenwoordig: het gebruik van geschiedenis. Politieke, militaire en economische rivaliteiten tussen steden waren de uiting van een eeuwige strijd voor imago en prestige. Stadswallen, stadsmilities, handelsbeperkingen en unieke, megalomane bouwwerken illustreren hoe steden hun prestige probeerden te beschermen of te bevorderen. De prestige van een stad was intrinsiek verbonden met de historie van de plaats. Veel steden teerden op een ver terug reikende historie om te legitimeren dat ze het waard waren de strijd aan te gaan. Vanaf de oudheid hadden belangrijke steden stichtingsmythes of historiën die honderden of duizenden jaren terug reikte. Rome was in 753 voor Chr. gesticht na een ruzie tussen twee mythische broers die afstamden van een Trojaan. De grote held Perseus was in een tijd ver voor de klassieke oudheid de eerste koning van Athene. Een antieke nietszeggende stad aan de Bosporus,

²¹ Gert-Jan Hospers, *Citymarketing in perspectief* (Lelystad 2009) 11.

²² Gerard Marlet, *De aantrekkelijke stad* (Nijmegen 2009) 13.

²³ Angelique Lombarts, *De hunkerende stad. Bewoners - bedrijven - bezoekers en hun onderlinge interactie en spanningsvelden* (Amsterdam 2008) 15.

²⁴ Chris Philo en Gerry Kearns, ‘Culture, history, capital: A critical introduction to the selling of places’, in: Gerry Kearns en Chris Philo (red.), *Selling places: The city as cultural capital, past and present* (Oxford 1993) 1-32, aldaar 2-3.

gesticht door Griekse kolonisten in 667 voor Chr., werd in 321 na Chr. door keizer Constantijn omgedoopt tot de nieuwe hoofdstad en keizerzetel van het Romeinse rijk. Istanboel heeft deze keizerlijke allure en Romeinse trots nog meer dan een millennium lang daarna, ook onder de Ottomaanse sultans, uitgestraald en gebruikt. Tijdens de renaissance verscheen de een na de andere Noord-Italiaanse stadsgeschiedenis. Milaan, Venetië, Genua en Florence probeerden naast economisch en militair, ook historisch elkaar de loef af te steken. De historie van de genoemde steden is wat ze in de ogen van alle generaties bijzonder maakt en gaf aan welke het meeste recht van bestaan had. Dit is tegenwoordig nog steeds zo. De middelen voor de citymarketing verschillen, maar het doel blijft altijd hetzelfde: het laten zien dat jij als stad beter bent dan rest. Geschiedenis heeft daarbij altijd, nu en vroeger, een grote rol gespeeld.

Sinds de negentiende eeuw is er veel veranderd. Drie ontwikkelingen tekenen de rol van geschiedenis bij de citymarketing in de moderne tijd: de democratisering van geschiedenis tijdens de negentiende en begin twintigste eeuw, de afname van de fabrieksindustrie in de decennia na de Tweede Wereldoorlog en de erfgoedmanie sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw. De eerste ontwikkeling is in de eerste alinea van dit hoofdstuk al toegelicht. De volgende alinea zal zich richten op het ontstaan van stadsidentiteiten en de rol van historisch besef daarbij.

1.1 Historisch besef en stadsidentiteit

Een stadsidentiteit is een vorm van een collectieve identiteit en deze identiteit is gebaseerd op meerdere beelden en verhalen die mensen hebben van een stad. De historie van een plaats en de herinneringen die de inwoners van die plaats hebben, spelen daarbij een grote rol.²⁵ Zoals gezegd, kreeg geschiedenis tijdens de negentiende eeuw dankzij het opkomende historische besef een bredere reikwijdte. De negentiende eeuw is bij uitstek de periode waar het concept en de politieke, instrumentele functie van historisch erfgoed opkwam en een breed draagvlak kreeg onder de bevolking. Dit schiep de mogelijkheid om van bovenaf een stadsidentiteit te creëren waarbij de historie van de stad makkelijk in te zetten was.

Stadsidentiteit is geen homogeen en statisch begrip. Het is voortdurend in beweging en moeilijk te vatten in één beeld of momentopname. Alle verschillende facetten die een stad eigen maken en alle gezichten van de stad worden door toeschouwers en bewoners samengesmolten of gesimplificeerd naar één stadsidentiteit die voor hen moeilijk te definiëren, maar toch evident is.²⁶ Het beeld dat de stadsinwoner van een stad heeft, bestaat deels uit oude, vastgeroeste beelden die al bestonden voor ze geboren waren. Aan de andere kant is identiteit ook aan verandering onderhevig. Een stadsidentiteit wordt tegenwoordig in een democratische en geëmancipeerde samenleving

²⁵ William Lowell Randall, *The stories we are: An essay on self-creation* (Toronto 1995).

²⁶ Wouter Jan Verheul, *Stedelijke iconen: Het ontstaan van beeldbepalende projecten tussen betoog en beton* (Den Haag 2012) 60.

geschapen door een dialoog tussen de inwoners en de machthebbers. Als een identiteitsconstructie van de machthebber overtuigend genoeg is, wordt het overgenomen door de bevolking. Tijdens de negentiende eeuw, toen de samenleving minder democratisch en geëmancipeerd was en voordat de consumptiemaatschappij zijn intrede deed, werden identiteitsconstructies vooral opgelegd van bovenaf. De dominante stedelijke klasse bepaalde de stadsidentiteit door verhalen in en uit te sluiten.²⁷ Al dan niet geconstrueerde historische narratieven werden ingezet als instrument om samenhang te creëren onder de bevolking en daarmee stabiliteit te bevorderen binnen een stad.

Een identiteitsconstructie is daarnaast een wapen in de stedenstrijd, of misschien eerder de belangrijkste voedingsbodem daarvoor. Identiteit bestaat in essentie uit een onderscheid tussen jezelf en een ander. Je weet wie je zelf bent omdat je niet de ander bent. Zo is het ook met stadsidentiteit. Een stad moet zichzelf bijzonder en uniek maken om niet te zijn als de andere steden. Dit vormt niet alleen een vruchtbare voedingsbodem voor stedelijke rivaliteit, het geeft ook aan hoe belangrijk de geschiedenis van een stad was voor de machtpositie en het imago van de stad. Zoals een individu in aanraking komt met zijn eigen verleden als hij moet uitleggen wie hij is, zo kunnen grotere entiteiten als steden ook niet ontsnappen aan hun verleden.²⁸ Zonder geschiedenis heeft een stad geen identiteit. En zonder identiteit kan een stad zichzelf niet uniek maken. Het opkomende historische besef in de negentiende eeuw creëerde draagvlak onder een stadsbevolking voor identiteitsconstructies van de stedelijke elite om het imago van de stad tegenover andere steden te verbeteren.

1.2 Van fabrieksindustrie naar recreatie-industrie

De citymarketing van de late negentiende eeuw verschilt erg met die van nu. De reden daarvoor is de grote metamorfose die westerse steden tijdens de laatste vijftig tot zestig jaar ondergingen. Veel steden veranderden langzaam of meer abrupt van industriële fabriekssteden tot culturele centra die meer op consumptie waren gericht. De mijnindustrie in het Ruhrgebied, de auto-industrie in de Verenigde Staten en de staalindustrie in Engeland werden allemaal weggeconcurrerd door opkomende industrieën in oosterse lageloonlanden. Na de verdwenen industrie moesten steden op zoek gaan naar nieuwe bronnen van welvaart. En daarvoor moesten urbane omgevingen aantrekkelijk worden gemaakt voor investeerders.²⁹ Daarnaast werd de wereld 'steeds kleiner'. Toenemende migratie- en informatiestromen gingen gepaard met transport- en communicatierevoluties en kenmerkte de tweede helft van de twintigste eeuw als een tijdperk van globalisering. Door deze globalisering poogden steden te veranderen in economische knooppunten van kapitaalstromen. Om mensen en kapitaal naar de stad te lokken, was het essentieel dat een stad zich kon onderscheiden van de rest. Om zich te onderscheiden, gingen steden opnieuw op zoek naar een identiteit. Rotterdam werd het 'Manhattan aan

²⁷ Verheul, *Stedelijke iconen* (2010) 61-62.

²⁸ Laurajane Smith, *Uses of heritage* (Londen 2006) 52.

²⁹ Stephen V. Ward, *Selling places: The marketing and promotion of towns and cities 1850-2000* (Routledge 2005) 3-4.

de Maas'. In Boston maakt de visserij-industrie plaats voor het imago van onderwijsstad. Tijdens de jaren zestig ging de textielindustrie in Twente teloor en ontwikkelde Enschede zich tot dienstestad en centrum voor innovatie. De leegstaande fabriekshallen werden gebruikt voor nieuwe woningen, musea of expositieruimten. Ook in Maastricht is de mijnindustrie compleet vervangen door de dienstensector. In het Duitse Kalkar in het Ruhrgebied is industrieterrein bedoeld voor een kerncentrale zelfs omgetoverd tot een attractiepark.

Zoals eerder genoemd is de geschiedenis van een stad essentieel voor zijn identiteit. Alleen nu kregen erfgoed en andere culturele uithangborden een andere functie dan voorheen. Ze veranderden in instrumenten om de stedelijke economie te stimuleren. Dat was nieuw. Tijdens de negentiende eeuw waren culturele uitingen nog het doel van de citymarketing zelf. Britse steden investeerden rond 1900 in culturele bouwwerken en evenementen om hun succes als industriële steden te etaleren en niet om de economie te bevorderen door ondernemers of arbeiders naar de stad te trekken. Stephen V. Ward, hoogleraar in de geschiedenis van stedenplanning, verwoordt het verschil in citymarketing tussen de late negentiende eeuw en tegenwoordig op deze wijze: 'Culture was the 'icing on the cake'; today it has become part of the 'cake' itself.'³⁰ Cultuur in enge zin diende tijdens de negentiende eeuw dus slechts als uiting of showcase van economische groei. Door de verdwenen industrie is cultuur tegenwoordig juist een essentieel instrument om economische groei te bevorderen.

1.3 De erfgoedmanie sinds de jaren zeventig

De derde ontwikkeling die het gebruik van geschiedenis bij citymarketing tekent, betreft de erfgoedmanie sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw. Bij de zoektocht naar identiteit gingen veel steden in hun verleden graven. Tijdens de laatste decennia maakte steden niet alleen op economisch vlak een metamorfose door. Op historisch gebied veranderde er ook veel. Binnen de zojuist geschetste context over steden die in een identiteitscrisis geraakte door de afname van de industrie, kwam er een nieuwe vorm van historisch besef op. In een snel veranderende wereld kreeg de mens behoefte aan houvast. Deze behoefte kon bevredigd worden in geschiedenis en traditie. Reinhard Koselleck en Pierre Nora spreken van een vergeetachtige mens en een acceleratie van de geschiedenis.³¹ De drang om geschiedenis te koesteren kwam doordat het steeds sneller door de vingers leek te glippen. Andreas Huyssen beschrijft de periode sinds de jaren zeventig als een tijdperk waarin informatiestromen elkaar zo snel opvolgen dat een informatieoverschot zorgt voor geheugenverlies bij de moderne mens.³² Door dit geheugenverlies is het niet meer dan logisch dat men zo sterk probeerde te 'herinneren'. Monumenten, musea en andere historische initiatieven begonnen de samenleving te overspoelen. Het

³⁰ Ward, *Selling places* (2005) 3-4.

³¹ Pierre Nora, 'Between memory and history: Les lieux de mémoire', *Representations* 26 (1989), 7-24, aldaar 7; Reinhart Koselleck, *Futures past: On the semantics of historical time*, vertaling door Keith Tribe (New York 2004) 11 en 50.

³² Andreas Huyssen, *Twilight memories: Marking time in a culture of amnesia* (New York 1995) 7.

jaar 1975 werd officiële uitgeroepen tot het Europees Monumentenjaar. Dat jaar is te beschouwen als het startsein voor steden om erfgoed in te zetten voor de nieuwe citymarketingagenda.

Steden met een historische binnenstad lieten de kans niet liggen deze te gebruiken voor hun imago. Dordrecht kwam met het ‘Rondje Dordt’, een wandelroute langs de monumenten en historische plaatsen van de stad. In Roermond wordt uit eten gaan gepromoot als ‘Bourgondisch Roermond’. Daarnaast is het roomse verleden in de vorm van de kerken het eerste waar de stad mee te koop loopt. Delft haalt maar al te graag Johannes Vermeer en het Delfts Blauw boven water om zich kenbaar te maken aan de wereld. De Sint Janskathedraal en Jheronimus Bosch zijn tegenwoordig de twee belangrijkste pijlers van Den Bosch. Daarnaast is de hele Nederlandse samenleving tijdens de laatste decennia ‘gemonumentaliseerd’. Sinds 1975 is het aantal Rijksmonumenten in Nederland gestegen van circa 32.000 naar 61.833 per eind juni 2015.³³ De laatste veertig jaar is het aantal rijksmonumenten dus bijna verdubbeld terwijl er natuurlijk geen oude gebouwen zijn bijgekomen. Deze voorbeelden dienen ter illustratie van de het groeiende belang van erfgoed aan sich en het gebruik van erfgoed voor citymarketing in Nederland.

1.4 Conclusie

Citymarketing als zodanig bestond nog niet voor 1980, maar sinds jaar en dag wordt geschiedenis door steden gebruikt om zichzelf ‘op de kaart te zetten’. De manier waarop dit gebeurde en welke doelen werden nagestreefd, verschilden door de tijd heen. De laatste decennia fungeert erfgoed voor steden als economisch instrument om investeerders en toeristen naar de stad te lokken. Tijdens de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw bestond deze functie van erfgoed nog niet, maar men was zich wel bewust van de geschiedenis. Geschiedenis werd toen eerder gebruikt als direct middel om het stadsimago te versterken. Tegenwoordig wordt geschiedenis gebruikt om het stadsimago te versterken om de stad vervolgens economisch aantrekkelijk te maken. Drie ontwikkelingen hebben geleid tot dit pragmatische, economische gebruik van erfgoed. Ten eerste veranderde vanaf de negentiende eeuw geschiedenis van een elitaire aangelegenheid naar iets wat van iedereen was. Dit stimuleerde het ontstaan van een stadsidentiteit dat gebruikt kon worden als instrument in de stedenstrijd. Ten tweede heeft de fabrieksindustrie in de decennia na de Tweede Wereldoorlog plaatsgemaakt voor de recreatie-industrie. Dit leidde tot een hernieuwde zoektocht naar stedelijke identiteit, waarbij geschiedenis veranderde in een economisch instrument ter bevordering van de handel, investeringen en de (recreatie-)industrie. Ten derde zorgden alle grote maatschappelijke veranderingen in de westerse wereld in deze periode voor een nieuwe perspectief op de geschiedenis. Tastbare en ontastbare overblijfselen uit het verleden gingen fungeren als reddingsboeien in de

³³ Planbureau voor de Leefomgeving, *Beschermdde Rijksmonumenten*, 2013 (10-9-2014), <<http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl2169-Beschermdde-Rijksmonumenten.html?i=40-197>>. Geraadpleegd op 1-8-2015; Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *De Erfgoedmonitor* (8-7-2015), <<http://erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-actuele-stand>>. Geraadpleegd op 1-8-2015.

stroomversnelling der tijd. Men kreeg sinds de jaren zeventig steeds meer behoefte aan houvast in herinnering en traditie. Deze ontwikkelingen hebben geleid tot de huidige vorm van citymarketing en het grote belang van geschiedenis daarbij.

Hoofdstuk 2: De herkomst van de naam *Keizerstad* (tot 1900)

In november 2014 sloot Jan Roelofs zijn ode aan het keizerlijke verleden van Nijmegen als volgt af: 'Ik merk dat allengs deze column een soort manifest wordt om de keizerlijke glans van Nijmegen op te poetsen. Dat verdient de stad, dat verdienen de keizers, zo nauw verbonden met deze stad. Dat zijn we als het ware aan hen verplicht. [...] Als Gelderlands parel en daar komt het: als keizerlijk goed. Dat brengen wij huld' en eerbiedige groet. Mooie slagzin trouwens ook: Nijmegen, keizerlijk goed.'³⁴ Waar komt het vandaan dat Nijmegen een 'keizerlijk goed' is? Dergelijke odes aan Nijmegen zijn niet nieuw. Ook de referenties naar de keizers zijn niet nieuw. Op 7 mei 1921 publiceerde *De Gelderlander* een ode aan Nijmegen in dichtvorm:

*'Gij, grijze Keizerstad, geheuveld langs de Waal, Laat van
Uw torental nu klokken, zilveren en bronzen, Hoog
klepelen en zwaar over Uw daken gonzen Om 't
eeuwgetij, trotsch gevierd gelijk een zegepraal!'*³⁵

In Nijmegen wordt al heel lang gepronkt met zijn ouderdom en het keizerlijke verleden. Nijmegen wil graag de oudste stad van Nederland zijn en de geschiedenis en historische overblijfselen zijn daarom heel belangrijk voor de stad. Keizerstad is een bijnaam voor Nijmegen die zo vanzelfsprekend is geworden dat de geschiedenis van de naamgeving vertroebeld is geraakt. Het gedicht hierboven is niet de oudste verwijzing naar de term. Waar de term precies vandaan komt is tot nog toe een mysterie. Misschien is het ontstaan verloren gegaan in een eeuwen oud verleden of misschien is het een negentiende-eeuwse uitvinding. Voordat we verder in kunnen gaan op de instrumentele functie van de bijnaam Keizerstad voor de citymarketing van Nijmegen, moet er vastgesteld worden waar de bijnaam vandaan komt. Dit hoofdstuk bevat de rapportage van mijn bronnenonderzoek naar de naamgeving Keizerstad. Alle primaire bronnen uit de periode voor 1900 met relevantie voor de naam keizerstad worden behandeld. Na 1900 was de term klaarblijkelijk al in zwang, zoals het gedicht hierboven aantoont. De herkomst van de naam moet daarom in de negentiende eeuw of daarvoor liggen. Er wordt zo precies mogelijk vastgesteld wanneer de naam voor het eerst viel, waar dat op gebaseerd was en waarom Nijmegen zo werd genoemd. Oftewel: waar komt de naam keizerstad voor Nijmegen vandaan?

Zowel voor de leek als voor de historicus lijkt het een vraag met een overduidelijk antwoord. De leek zal naar Karel de Grote verwijzen en de historicus zal het Valkhof als belangrijke keizerlijke

³⁴ Jan Roelofs, 'Keizerlijk goed', *Geschiedeniscafé Nijmegen* (21-11-2014), <<http://www.geschiedeniscafenijmegen.nl/column-21-november/>>. Geraadpleegd op 3-8-2015.

³⁵ B. H. Molkenboer, 'Aan Nijmegen', *De Gelderlander* (7-5-1921).

residentie of de keizerlijke privileges van de rijksstad noemen. Dat de Nijmeegse geschiedenis sterk verwant is met het Romeinse, Frankische en Heilig Roomse keizerschap zal nooit ter discussie staan. Tabel 1 en 2 dienen ter illustratie hiervan. Daar gaat dit hoofdstuk dan ook niet over. Ooit moet de bijnaam keizerstad in zwang zijn gekomen en ergens moet iemand het voor het eerst hebben vermeld of gepopulariseerd. De vraag is of Nijmegen ‘altijd al’ een keizerstad werd genoemd of dat dit ooit op een bepaald moment door iemand bedacht is. Nijmegen staat vandaag de dag vol met keizerlijke verwijzingen. Wat is de juiste volgorde? Bestond eerst de naam Keizerstad en kwamen daarna alle verwijzingen naar keizers? Of was het andersom? Bestonden er veel (fysieke) herinneringen aan keizers en werd Nijmegen daarom Keizerstad genoemd? Om deze vragen te beantwoorden wordt allereerst gekeerd tot premoderne Latijnse literatuur.

2.1 De Keizerstad in premoderne Latijnse literatuur

Een van de vroegste literaire vermeldingen die wijst op de keizerlijke connotatie van Nijmegen komt van de Nijmeegse geestelijke Willem van Berchen. Hij schrijft in zijn Gelderse kroniek uit 1473 over Nijmegen: ‘Verumtamen erat Novimagium civitas imperialis munitissima’ (‘Toch was Nijmegen een versterkte keizerlijke stad/rijksstad’).³⁶ Of Van Berchen met *civitas imperialis* ‘keizerstad’ of ‘rijksstad’ bedoelt, is niet duidelijk. De tweede betekenis lijkt meer voor de hand te liggen. In zijn tijd was er al eeuwen geen keizer meer op bezoek geweest in Nijmegen en had Nijmegen inmiddels de titel rijksstad verkregen. Hoewel deze titel juridisch gezien al vrij snel niets meer voorstelde, leefde de verheffing van de keizerlijke stadsrechten van 1230 nog steeds onder de Nijmeegse bevolking. Het kan dus goed zijn dat Van Berchen met *civitas imperialis* verwijst naar de stadsrechten en de positie van Nijmegen als rijksstad. Maar zelfs als dat zou is, houdt het nog steeds verband met de keizer. De term rijksstad is intrinsiek verbonden met de keizer omdat het rijk verwijst naar het Heilig Roomse Rijk, geleid door de Heilig Roomse keizer. Dus mogelijk komt de naam keizerstad hiervandaan.

Hoewel de Gelderse kroniek het oudste geschiedwerk over Nijmegen is, liggen de wortels van de beroemde bijnaam van Nijmegen wellicht nog dieper in het verleden. Voordat Van Berchen begon met schrijven, kende Gelre nog geen historiografische traditie.³⁷ Van Berchen gebruikte dus niet-literaire bronnen voor zijn werk. Een daarvan is de gedenksteen van Barbarossa. Tussen 1155 en 1189 herbouwde de Heilig Roomse keizer Frederik I Barbarossa de oude burcht van Karel de Grote op het Valkhof. In deze burcht bracht hij een gedenksteen aan (zie afbeelding 4). Op deze steen liet Barbarossa weten de burcht van Julius Caesar in oude glorie te herstellen en hij poogde op deze wijze het Romeinse Rijk te continueren.³⁸ Tot in de negentiende eeuw werd geloofd dat Caesar de stichter

³⁶ Mooy, *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen* (1950) 132.

³⁷ Bots, *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland II* (2005).

³⁸ Bots, *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland II* (2005) 241-242.

van Nijmegen was.³⁹ Inmiddels weten we dat de eerste nederzettingen in Nijmegen zijn gesticht onder Augustus in de jaren 19-10 voor Chr. en Agrippa, op dat moment de gouverneur van Germanië, vermoedelijk de stichter van Nijmegen is.⁴⁰ Omdat er zolang werd geloofd dat Caesar verbonden was met de stichting van Nijmegen, lijkt de theorie dat de naam keizerstad van Julius Caesar afkomstig is niet heel ver gezocht. De woorden *caesar* en *keizer* zijn etymologisch sterk verwant. Het Nederlandse woord *keizer* komt van het Latijnse woord *caesar*, dat je uitspreekt als *kaisar*. Keizerstad kan een verbastering zijn van ‘stad van Caesar’. Willem van Berchen en de vroegmoderne auteurs Lambertus Goris (1590-1651), Johannes Isacius Pontanus (1571-1639) en Johannes Smetius (1590-1651) trekken een continue lijn van Caesar via Karel de Grote naar de Heilig Roomse keizers en op deze wijze wordt het predicaat *civitas imperialis* gelegitimeerd.⁴¹ Goris en Pontanus hebben meerdere lofdichten op Nijmegen geschreven. Daarin noemen ze ook enkele keren de keizerlijke erfenis. Volgens Goris behoort Nijmegen te roemen op zijn keizerlijk geslacht en Pontanus benadrukt hoe ‘de stoel der Keizers’ vier eeuwen lang aan Nijmegen bleef behoren.⁴² De continuïteit van het Romeinse Rijk die Barbarossa voor ogen had, leefde dus door in de vroegmoderne literatuur. Daar kan de latere benaming ‘keizerstad’ mee samenhangen.

De zojuist genoemde auteurs zijn essentieel voor de overlevering van het keizerlijke verleden van Nijmegen en misschien zijn ze wel te beschouwen als de scheppers van het keizerlijke imago. De lofdichten van Pontanus en Goris, alsmede de uitgebreide geschiedschrijving van Pontanus over Gelre (*Historiae Gelricae*), inspireerden Smetius om zijn grootschalige geschiedwerk *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* (1644) over Nijmegen te schrijven. De beroemde antiquiteitenverzamelaar, predikant en historicus was vooral geïnteresseerd in de (klassieke) oudheid van Nijmegen. Tijdens zijn leven heeft hij een grote privécollectie Romeinse oudheden aangelegd. De titel *Stad der Bataven* geeft deze liefde voor de oudheid weer. Zijn werk is in de eerste plaats te beschouwen als een archeologisch, etymologisch en volkskundig onderzoek naar de oorsprong van de stad Nijmegen, maar de keizerlijke allure van de Valkhofburcht spreekt hem ook tot de verbeelding. Hij is er heilig van overtuigd dat deze plaats voor Karel de Grote en Barbarossa zeer belangrijk was. Dat blijkt uit de volgende passage: ‘Na Aken, dat hij [Karel de Grote] als een nieuw Rome aan de wereld wilde geven, koos hij Nijmegen, op

³⁹ J. van Schevichaven, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van het rijk van Nijmegen* (Nijmegen 1846) 115; Cornelis ten Hoet, *Het Geldersch lustoord* (Nijmegen 1826) 15.

⁴⁰ H. van Enkevort, J.K. Haalebos en J. Thijssen, *Nijmegen: Legerplaats in het achterland van de Romeinse limes* (Abcoude-Nijmegen 2000). Zie voor meer informatie: <<http://www.livius.org/no-nz/nijmegen/nijmegen.html>>.

⁴¹ Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven* II (1999) 103 en 222-237. Johannes Isacius Pontanus en Lambertus Goris zijn vertalingen van E. J. B. Schonck (1785) opgenomen in het supplement van de heruitgave door Bastiaensen, Langereis en Nelissen van *Nijmegen, stad der Bataven* (Nijmegen 1999), blz. 222-237. De originele Latijnse tekst van Pontanus is te vinden in: Johannes Isacius Pontanus, *Historiae Gelricae* (Harderwijk 1639). De oudste Nederlandse vertaling van Pontanus' werk is gemaakt door zijn leerling Albert Slichtenhorst. De tekst van Van Berchen is ook te vinden in het supplement (blz. 223-224). De originele Latijnse tekst is te vinden in: L. A. F. W. Sloet van de Beele, *Wilhelmus de Berchem. De nobiliprincipatu Gelrie et eius origine* (Den Haag 1870) 17-18. De teksten van Pontanus, Goris en Van Berchen zijn ook opgenomen in het supplement van de originele Latijnse versie van Smetius' werk uit 1644 (*Oppidum Batavorum, seu Noviomagum*).

⁴² Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven* II (1999) 231 en 237.

gelijke voet met zijn vaderstad Ingelheim, als de plaats die hij met uitgelezen en onvergelyklijke kunstwerken sierde en tot paleisstad uitkoos.⁴³ Smetius prijst Barbarossa voor het herstellen van Karel de Grote's burcht nadat de Lotharingse rebellen grote schade hadden toegebracht in 1047. Eerder was de burcht al vervallen door de brandstichting van de Vikingen in 881. Daarnaast gebruikt Smetius de geboorte van Barbarossa's zoon keizer Hendrik VI (1165-1197, r. 1191-1197) in Nijmegen om aan te tonen hoe belangrijk de stad voor Barbarossa was. Verder claimt hij 'dat Nijmegen tot op deze tijd [de tijd waarin Smetius leefde] aan geen enkele vorst of heer onderdanig is geweest, maar een vrije stad was, rechtstreeks staande onder de keizers en met eigen wetten en gebruiken, als de andere vrije steden en landen van het Rijk.'⁴⁴ Om zijn claim meer gewicht te geven, citeert hij Pontanus die stelt dat het gebied van Nijmegen 'uut der Keyseren naem' werd bestuurd.⁴⁵ Het werk van Smetius is van fundamenteel belang voor de historiografische traditie van Nijmegen en had grote invloed op latere geschiedschrijvers.

2.2 De Keizerstad in achttiende en negentiende-eeuwse Nederlandstalige literatuur

Zo had Smetius ook een grote invloed op zijn achterachterkleinzoon Johannes in de Betouw (1732-1820). De herkomst van het specifieke Nederlandstalige begrip 'keizerstad' moet in een recentere tijd liggen. Van Berchen, Pontanus, Goris en Smetius schreven allen in het Latijn en hun verwijzingen naar de *civitas imperialis* blijven daarom dubbelzinnig in de vertaling naar het Nederlands. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw werd er steeds meer in het Nederlands over Nijmegen geschreven. In de Betouw en Evert Jan Benjamin Schonck (1747-1821) zijn voor deze periode de belangrijkste auteurs over de geschiedenis van Nijmegen. Of en hoe zij de term keizerstad hanteren levert wellicht een aanwijzing over de herkomst van de beroemde bijnaam van Nijmegen. Beide auteurs zijn niet alleen belangrijk voor de Nijmeegse historiografische traditie, ze staan ook bekend om hun grote liefde voor de stad. In de Betouw was als gemeenteraadslid actief in het publieke leven van Nijmegen en zijn mening als gerenommeerde geleerde werd alom gerespecteerd.⁴⁶ Hij hamerde vaak op het belang van het verleden en een wetenschappelijke verantwoorde omgang met het verleden.⁴⁷ Daarnaast is hij te beschouwen als een pionier op het gebied van bescherming van

⁴³ Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven* II (1999) 104.

⁴⁴ Ibidem 107.

⁴⁵ Ibidem 106; Albert Slichtenhorst, *XIV boeken van de Gelderse geschiedenissen van 't begin af vervolghd tot aen de afzweeringh des koninx van Spanien, waervan 't eerste deel verhandeld de landbeschrijvingh, getrocken meerendeels uyt de Latynsse werken van den heer Joh. Isacus Pontanus; doch doorgaens veranderd, verbeterd, ende met meer dan driehonderd nieuwe hoofd-stucken, en andere noodelijke bijvoegsels allesins vergroot* VI (Arnhem 1653/1654) 86.

⁴⁶ H. G. M. de Heiden, 'De ondergang van de burcht', in: G. Th. M. Lemmens, *Het Valkhof te Nijmegen* (Nijmegen 1980) 97-108, aldaar 99.

⁴⁷ Johannes in de Betouw, *Iets betreffende de gevondene oudheden op de Winseling, Lennepe-kamer en den Roomschen Voet; benevens eene vertaling en uitlegging van P. Cornelius Licinius, bij het ontblooten der grondslagen van den burgt ontdekt* (Nijmegen 1802).

historisch erfgoed. Het was zijn idee om van de brokstukken van de Valkhofburcht een romantisch park te maken.⁴⁸ Zijn lange en deels succesvolle kruistocht tegen de gemeente Nijmegen en de Landdag van Gelre in de jaren 1795-1796 om de Sint Nicolaaskapel en de Sint Maartenskapel te ontzien van de sloop van de Valkhofburcht getuigt van zijn historische besef. Zijn insteek om beide kapellen als historische monumenten en niet als gebouwen van nut te bewaren, was uniek voor zijn tijd. In de Betouw vervolgde een Nijmeegse kroniek van Smetius tot 1784⁴⁹ en later tot 1818⁵⁰. Schonck was de rector van de Latijnsche School te Nijmegen en een groot bewonderaar van In de Betouw. In 1803 doet Schonck een handgeschreven boek over de ondergang van de Valkhofburcht cadeau aan In de Betouw. In het voorwoord prijst hij In de Betouw's geschiedwerken en persoon. De rest van het boek bestaat uit ellenlange odes, lofprijzingen en klaagzang over de verdwenen Valkhofburcht.⁵¹ Deze historische betogen van In de Betouw en Schonck zijn symptomen van een opkomend historisch besef in Nijmegen.

Uit de teksten van In de Betouw en Schonck blijkt dat het keizerlijke verleden van Nijmegen nog lang niet vergeten is. In 1784 noemt In de Betouw Nijmegen een 'Rijks-stad [...] die de Keizers op verscheidene tijden vermeerderd hebben [...]'.⁵² Ook betoogt hij over de privileges die Nijmegen behoort te hebben als rijksstad: 'Dat ook de Stad [Nijmegen] [...] als een Rijksstad zoude geëerd worden.'⁵³ Hij legt hier in een paar woorden de directe link tussen Nijmegen en de keizers en tussen Nijmegen en de positie van bevoorrechte rijksstad. In zijn werken, inclusief de beide kronieken van Nijmegen, noemt hij het woord keizerstad of iets dat er op lijkt niet. Hij benadrukt wel meerdere malen hoe belangrijk Nijmegen was als keizerlijke residentie en bevoorrechte stad in het Heilig Roomse Rijk. Hij prefereert de term rijksstad voor Nijmegen. Schonck doet iets soortgelijks. In navolging van In de Betouw spreekt hij in 1787 het volk van Nijmegen toe met een lofrede op de stad:

'Want behalven [...] dat de Keizers aan Nymegen alle dezelfde voorrechten en privilegien, die het van ouds genooten had, bekrachtigd hebben, zoo is het nog daar en boven door hun met al die voorrechten vereerd, welke zy immer aan eenige andere Steden van het Roomsche Ryk verleend hadden.

⁴⁸ Johannes in de Betouw, *Lotgevallen en eindelyke ondergang van den van ouds alom vermaarden burgt binnen Nymegen* (Nijmegen 1804) 78; W. A. Diedenhofen, 'Het Valkhofpark', in: G. Th. M. Lemmens, *Het Valkhof te Nijmegen* (Nijmegen 1980) 109-121, aldaar 109; Hettie Peterse, 'Heimwee naar de burcht: Het Valkhof vanaf de sloop tot de herbouwplannen van de Reuzentoren', in: Hettie Peterse, Dolly Verhoeven e. a., *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 191-211, aldaar 191; Langereis, *Breken met het verleden* (2010) 141-142.

⁴⁹ Johannes in de Betouw, *Chronijk van de stad der Batavieren, waar in, nevens de beschrijving van Nijmegen, de eerste oorsong van deeze landen, de grijze oudheid dezer stad, de voortreffelijkheid van haare vrijheden en voorrechten, en de gedenkwaardigste gebeurtenissen, van de vroegste tijden af, kortelijk aangetoond worden door Johannes Smetius. Uit de eigenhandige aantekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare 1784* (Nijmegen 1784).

⁵⁰ Johannes in de Betouw, *Vervolg der kronijk van Nijmegen tot den jare 1818* (Nijmegen 1818).

⁵¹ Evert Jan Benjamin Schonck, *Het Valkhof* (Nijmegen 1803).

⁵² In de Betouw, *Chronijk van de stad der Batavieren* (1784) 10.

⁵³ Het Gelders Archief, *Kwartiersrecessen*, inv. nr. 87 (19 juli 1795).

En daar de Keizers by hunne kroning, als om stryd zich be-yverd hebben, om Aken, ('t wel zy Koninglyke Stad en het nieuwe Rome noemden) met uitmuntende voorrechten, als met muuren en bolwerken te verschanssen en op te luisteren, zoo hebben echter deze zelfde Keizers alle die voorrechten, welke zy aan Aken vergund hadden, ook zonder uitzondering van een-enig, met nadruk aan Nymegen verleend.

*[O]ok hebt Gy [Nijmegen] [...] behalven den keizer niemand als uw Opperhoofd erkend, maar Gy zyt alyd met den naam van vrye Rykstad benoemd, en hebt, met beveiliging uwer voorrechten, dien naam altyd kuisch en ongeschonden bewaard.*⁵⁴

De ode van Schonck zit vol met keizerlijke verwijzingen en de diepe historische band tussen Nijmegen en de keizer. Toch noemt ook hij Nijmegen niet expliciet keizerstad. Hij houdt het bij 'vrije rijksstad'. Ook in de Nederlandse vertalingen van de Latijnse lofdichten van Pontanus en Goris, waarin meerdere verwijzingen naar de keizer te vinden zijn, mijdt Schonck het woord 'keizerstad'.⁵⁵ De odes van in de Betouw en Schonck staan wel bol van opsommingen van keizers. Romeinse, Frankische, Heilig Roomse en Habsburgse keizers passeren allemaal uitgebreid de revue. Als de herkomst van de specifieke benaming keizerstad niet bij In de Betouw en Schonck ligt, waar dan wel?

In 1772 wordt te Amsterdam een reisgids van Gelderland uitgegeven van P. J. Entrop. In zijn beschrijvingen verwijst hij naar Nijmegen als een 'vrije keizerlijke stad' en een 'rijksstad onder bescherming van keizers'.⁵⁶ Het is de vroegste Nederlandstalige aanwijzing voor de herkomst van de naam keizerstad. In een recentere reisgids uit 1828 wordt Nijmegen voor het eerst specifiek keizerstad genoemd. De auteur Cornelis ten Hoet (1794-1831) gebruikt de term op een terloopse manier, alsof het al ingeburgerd is: 'Al wie de aloude Noord-Nederlandsche keizerstad bezoekt...'.⁵⁷ Dat is opvallend, aangezien in alle oudere bronnen de naam nog niet voorkomt. De Nijmeegse dichter Christiaan Hendrik Clemens (1808-1842) verwijst in 1840 naar Aken als de keizerstad.⁵⁸ Hij is tevens de eerste die Karel de Grote als beschermer van Nijmegen aankaart. Volgens hem was Karel de Grote 'vooral voor Nijmegen een beschermheer en vader'.⁵⁹ Ook in een Amsterdamse krant uit 1861 wordt Nijmegen terloops een keizerstad genoemd. In een verslaggeving over een zangersfeest te Nijmegen staat: 'Gij verlangt van mij een verslag van de feestviering in Nijmegen, en gaarne wil ik, voor zoo ver

⁵⁴ Evert Jan Benjamin Schonck, *Redevoering tot lof van Nymegen* (Nijmegen 1787) 23-25 en 29.

⁵⁵ Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven II* (1999) 222-237.

⁵⁶ P. J. Entrop, *Geographische beschryving van de provincie van Gelderland : bevattende in zig een naauwkeurig verhaal, van alle de steeden, dorpen, heerlykheden, kasteelen, slooten, adelyke huizen, buurschappen, gehugten, forten, sterktens of schanszen, klooster-gebouwen, bosschen, rivieren, meiren, gebergten en zandduinen, hei- en wei-landen, etc.* (Amsterdam 1772) 156-157.

⁵⁷ Cornelis ten Hoet, *Handboekje voor reizigers, welke vermaakshalve de stad Nijmegen en haren omtrek bezoeken* (Nijmegen 1828) 13. Ten Hoet gebruikt vermoedelijk de term Noord-Nederlandsch omdat Nederland toendertijd nog bestond uit Nederland, België en Luxemburg.

⁵⁸ Christiaan Hendrik Clemens, *Schetsen en verhalen uit de Rijn-provinciën* (Amsterdam 1840) 89, 107-112 en 200.

⁵⁹ Christiaan Hendrik Clemens, *De stad Nijmegen en derzelver omstreken* (Nijmegen 1839) 5.

mijne krachten dit gedoogen, door eene korte mededeeling van de feestvreugde, door mij en duizend anderen in de overoude **keizerstad** gesmaakt, aan dat verlangen voldoen'.⁶⁰ Het is de vroegste vermelding van de keizerstad in een krant. In de Gelderlander komt het woord pas voor het eerst voor in 1875: 'Het waalwater is vloeibaar, he, wat zeg je? Het is sterk want het boort de oude **keizerstad** in de grond of in het water [...]'.⁶¹ Sinds 1883 wordt de naam keizerstad steeds frequenter gebruikt in de Gelderlander en de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant, maar nog steeds niet heel vaak. Tussen 1875 en 1900 wordt de verwijzing *keizerstad* voor Nijmegen in beide kranten in totaal 24 keer gebruikt. Het lijkt duidelijk dat de naam Keizerstad voor Nijmegen in ieder geval sinds 1861 landelijk bekend was en in de loop der negentiende eeuw mondjesmaat steeds meer gebruikt werd. Toch lijkt het tijdens de negentiende eeuw nog een relatief weinig gebruikte bijnaam voor Nijmegen.

2.3 Conclusie

Het allereerste dat opvalt na het bestuderen van de primaire bronnen tussen circa 1500 en 1900 is hoe weinig Nijmegen een keizerstad wordt genoemd. Schonck en In de Betouw prefereren de term rijksstad. Oudere auteurs benoemen de keizerlijke residentie in Nijmegen, maar geven het geen aparte naam. Daarnaast is het opvallend dat in de paar negentiende-eeuwse bronnen waarin Nijmegen een keizerstad wordt genoemd, de naam terloops wordt gehanteerd. Aan de andere kant zijn de premoderne auteurs wel fundamenteel geweest voor het in leven houden van de keizerlijke aura van Nijmegen omdat ze het allemaal benoemen en zelfs benadrukken. Daarnaast hebben ze grote invloed op elkaar uitgeoefend. Pontanus baseerde zijn werk op Van Berchen. Smetius leunde op Pontanus en Van Berchen. In de Betouw en Schonck vervolgden en herkauwden Smetius' geschiedwerk. Op deze manier werd het idee van Nijmegen als 'keizerlijk goed', zoals beschreven door Jan Roelofs, tot de twintigste eeuw in leven gehouden, hoewel het al honderden jaren geen feitelijkheid meer was. Restanten van Barbarossa's droom van een continue lijn van Roomse keizers bleef in Nijmegen altijd bestaan. Hoewel de feitelijke keizerszetel, nadat Hendrik VI naar Italië verhuisde, definitief uit Nijmegen verdween, bleef het idee van de *civitas imperialis* doorleven. Dat is vandaag de dag terug te zien aan de bijnaam Keizerstad. In 1828 werd Nijmegen voor het eerst in de literatuur keizerstad genoemd. In de late negentiende eeuw begon het in zwang te raken en, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, was het tegen de jaren vijftig van de twintigste eeuw een compleet ingeburgerde bijnaam voor Nijmegen die iedereen kende. De keizerstad tekende het imago van Nijmegen nadat het keizerlijke verleden en de positie van rijksstad Nijmegen al eeuwen hadden getekend. Sinds Van Berchen is het keizerlijke imago via Pontanus, Goris en Smetius overgedragen aan Schonck en In de Betouw naar Ten Hoet, die Nijmegen in 1828 schijnbaar als eerste keizerstad noemde. Het volgende

⁶⁰ Auteur onbekend, 'Het vijfde zangersfeest, gevierd te Nijmegen, in de eerste dagen van augustus 1861', *Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad* (19-08-1861).

⁶¹ Auteur onbekend, 'Het spiritisme: De vloeibare geest', *De Gelderlander* (16-2-1875).

hoofdstuk gaat in op hoe Nijmegen diens bijnaam sinds de late negentiende eeuw heeft gebruikt voor zijn citymarketing.

Hoofdstuk 3: De *Keizerstad* als instrument van citymarketing (1880-heden)

In 2009 stuurde voormalig burgemeester van Nijmegen Thom de Graaf een brief aan zijn collega Gerd Leers, toenmalig burgemeester van Maastricht, met het verzoek of Leers wil stoppen met claimen dat Maastricht de oudste stad van Nederland is.⁶² Het geeft niet alleen aan hoeveel belang de gemeente Nijmegen hecht aan de geschiedenis van de stad, het is ook een adequaat voorbeeld van de stedenstrijd om historische prestige. De profilering van Nijmegen als oudste stad van Nederland wordt tegenwoordig beleidsmatig uitgedragen vanuit de gemeente. Onderzoeken over citymarketing in Nijmegen richten zich vooral op dit gewenste imago. Daarnaast gaan ze over hoe Nijmegen zich *nu* verkoopt aan de buitenwereld. In het *Numaga Jaarboek* van 2011 publiceerde Gert-Jan Hospers, André Voutta en Jan Loges aan artikel over hoe Nijmegen zijn imago van oudste stad van Nederland gebruikt voor citymarketingdoeleinden en hoe geslaagd dat is.⁶³ De onlangs verschenen dissertatie van Linde Egberts wijdt een heel hoofdstuk aan het gebruik van geschiedenis en erfgoed bij de citymarketing van Arnhem en Nijmegen.⁶⁴ Hierbij richt ze zich ook op het imago van Nijmegen als oudste stad en diens gebruik van het Romeinse verleden.⁶⁵ Het imago van de Keizerstad wordt in beide werken overgeslagen, terwijl het keizerlijke verleden, in tegenstelling tot de oudheid, overal in de stad is terug te zien. Daarnaast wordt de geschiedenis van de stad getekend door een (symbolische) band met de keizer. Sinds de oudheid heeft de stad Nijmegen (in)directe banden met de Romeinse keizer en zijn opvolgers, of associeert het zich daar graag mee. Van een stadje gebouwd door het tiende legioen met marktrechten van Traianus, via de burchten van Karel de Grote en Barbarossa en de positie van politiek bevoorrechte rijksstad vanaf de dertiende eeuw, naar het gebruik van imperiale connotaties de laatste eeuwen en vandaag de dag. De vraag rijst in welke mate het keizerstadimago ook daadwerkelijk wordt gebruikt voor de citymarketing van Nijmegen. In het eerste hoofdstuk is de opkomst van de citymarketing en het gebruik van erfgoed en geschiedenis daarbij onderzocht. In het tweede hoofdstuk is het onderzoek naar de herkomst van de naam keizerstad uiteengezet. Dit hoofdstuk plaatst de keizerstad in een historisch perspectief van citymarketing. Wat voor invloed had de emancipatie van geschiedenis tijdens de negentiende eeuw op Nijmegen? Wat voor historisch imago heeft Nijmegen zich sinds de negentiende eeuw graag willen aanmeten? Zijn diens

⁶² Auteur onbekend, 'De Graaf: Maastricht moet stoppen met 'wij zijn de oudste'', *De Gelderlander* (17-2-2009) <<http://www.gelderlander.nl/regio/nijmegen-e-o/nijmegen/de-graaf-maastricht-moet-stoppen-met-wij-zijn-de-oudste-1.2880517>>. Geraadpleegd op 1-8-2015.

⁶³ Gert-Jan Hospers, André Voutta en Jan Loges, 'De oudste stad van het land? Imago en marketing van het moderne Nijmegen', *Numaga jaarboek* (2011) 113-125.

⁶⁴ Linde Raphaëla Egberts, 'Battlefield of histories: Comprehensive heritages in the Arnhem Nijmegen region (the Netherlands)', in: Linde Raphaëla Egberts, *Chosen legacies: Heritage in the construction of regional identity* (Amsterdam 2015) 195-280.

⁶⁵ *Ibidem* 226-228.

keizerstadpretenties hierbij relevant? Oftewel, hoe werd het keizerstadimago in Nijmegen sinds de negentiende eeuw ingezet? En werd het wel bewust en beleidsmatig ingezet?

Nijmegen gedroeg zich tijdens de negentiende eeuw vrij paradoxaal jegens zijn geschiedenis. Aan de ene kant werd er gepronkt met de ouderdom van de stad en werden de verloren voorrechten van de vrije rijksstad gelamenteerd.⁶⁶ Aan de andere kant werd het verlangen gekoesterd om uit het historische korset van de vestingmuren te breken waardoor de stad eindelijk kon uitbreiden en moderniseren. Door de status als vestingstad mocht Nijmegen niet om en buiten zijn muren bebouwing aanbrengen. Daardoor kon de stad niet groeien. Nijmegen wilde graag aan het Nederlandse spoorwegennet aangesloten worden. De aansluiting op het spoorwegennet zou Nijmegen op twee manieren uit zijn isolement halen. Het overbruggen van de Waal maakte Nijmegen meer een onderdeel van Nederland en het afbreken van de stadsmuren maakte de weg vrij voor uitbreiding en modernisering van de stad. In 1876 luidde de sloop van de Hezelpoort de afbraak van de vestingwerken in.⁶⁷ Vier jaar later werden de nieuwe straten en singels die op de plaatsen van de voormalige vestinggronden verrezen historische namen gegeven, onder meer Keizer Karelsplein, In de Betouwstraat en Smetiusstraat.⁶⁸ Dit illustreert de discrepantie tussen de historische trots van Nijmegen en het verlangen om de stad om te moderniseren.

In Nijmegen lijkt het bedrijven van geschiedenis en historisch besef nog lange tijd aan de elite te zijn voorbehouden. Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw verdiepten alleen geleerden en literaire figuren als In de Betouw, Schonck, Ten Hoet, Clemens en Justinus Jacob Leonard van de Bruggen zich in het interessante en hoogstaande verleden van Nijmegen. In de personen van In de Betouw en Schonck ontstond historisch besef in Nijmegen vroeg. In hun werken uit de late achttiende eeuw schemeren moderne visies op geschiedenis en erfgoed door. Dat heeft ongetwijfeld te maken met de afbraak van de Valkhofburcht in 1796-1797 als een concrete uiting van een veranderende wereld. Bij het volk, maar ook in het gemeentelijk beleid van Nijmegen kreeg dit historische besef pas veel later ingang.⁶⁹ Zoals zo vaak ging vooruitgang en modernisering gepaard met een groeiend historisch besef. Rond 1880 ging de gemeente Nijmegen in zijn verleden graven om zich een identiteit aan te meten. Het idee om de ouderdom van de stad te gebruiken ten behoeve van een goed imago kreeg toen ingang. Ook werd Karel de Grote in Nijmegen steeds meer als zijn stedelijke beschermer gezien. In 1880 besloot de gemeente ook tot de aanleg en naamgeving van het Keizer Karelplein.⁷⁰ Er lijkt toen geen sprake te zijn geweest van een beleidsmatige exploitatie van Karel de Grote of andere keizers. In

⁶⁶ In de Betouw, *Chronijk van de stad der Batavieren* (1784); Schonck, *Redevoering tot lof van Nymegen* (1787); In de Betouw, *Lotgevallen en eindelyke ondergang* (1804); Schonck, *Het Valkhof* (1803); Ten Hoet, *Het Geldersch Lustoord* (1826); Clemens, *De stad Nijmegen* (1839); J. van Schevichaven, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van het rijk van Nijmegen* (Nijmegen 1846); Justinus Jacob Leonard van der Bruggen, *Troostrede aan het oude Nijmegen* (Utrecht 1861).

⁶⁷ Schevichaven, H. D. J. van, *Nijmegen: Kroniek van de 19de eeuw* (Nijmegen 1999) 59. Moderne uitgave van H. Giesbertz (red.).

⁶⁸ Ibidem 64.

⁶⁹ Bots, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland II* (2005) 168-170.

⁷⁰ Schevichaven, *Nijmegen: Kroniek van de 19de eeuw* (1999) 64.

reisgidsen uit de late negentiende eeuw wordt Nijmegen niet gepromoot als keizerstad bij toeristen, maar er wordt wel veel naar de geschiedenis van de stad verwezen.⁷¹ De stad wordt wel als historische en oude stad gepromoot. In een reisgids uit 1880 wordt alleen in de passage over het Valkhofpark het keizerlijk verleden benadrukt. In andere passages lijkt het niet relevant.⁷² De jaren 1880 zijn voor Nijmegen te beschouwen als het begin van een beleidsmatig gebruik van geschiedenis, maar de focus lag nog niet op het keizerlijke verleden.

Tijdens de jaren vijftig van de twintigste eeuw kreeg de geschiedenis van Nijmegen een nieuwe impuls door de ontdekking van de stadsrechten van keizer Traianus. In 1930 werd nog het 700-jarige bestaan van de stad gevierd, verwijzend naar de middeleeuwse stadsrechten van 1230, vijftien jaar later bestond de stad opeens 1850 jaar. Doordat er een tweede belangrijke keizer op het toneel verscheen, groeide ook het keizerstadimago. Folders en boekjes met de naam Keizerstad in de titel komen in deze periode voor het eerst voor. Onder andere een dichtertlijk collageboek getiteld 'Nijmegen: Levensbeelden van Nederlands Keizerstad' van Jos Seveke uit 1955 blijkt de promotie van keizerlijk Nijmegen. Onder een afbeelding van drie keizerlijke standbeelden staat: 'Trajanus, Carolus Magnus, Frederik Barbarossa. Het verleden spreekt zijn eigen taal...'.⁷³ De schijnbare evidentie van de keizerstad blijkt ook uit deze passage. Het is alsof de keizers voor zich preken en niet meer toegelicht hoeven te worden. Ook een promotiefolder van de gemeente Nijmegen getiteld *De oude keizerstad Nijmegen* van Jan Elemans uit 1960 laat de kans om het keizerlijke imago van Nijmegen te verspreiden niet liggen.⁷⁴ Daarnaast poogde Elemans om het keizerstadimago internationaal meer bekendheid te geven met het boek *Nijmegen: City under the imperial crown* uit 1957.⁷⁵ In 1962 werd een standbeeld van Karel de Grote van Albert Termote onthuld op het parkeiland van het Keizer Karelplein (zie afbeelding 5).⁷⁶ In 1924 werd de eerste Nijmeegse studentenvereniging al de naam *Carolus Magnus* gegeven en er werd zelfs met het idee gespeeld om de Radboud Universiteit, opgericht in 1923, ook naar deze Frankische keizer te vernoemen. Uiteindelijk is dat laatste niet gebeurd. Deze zaken wijzen allemaal op een meer gerichte omgang met het keizerlijke verleden en imago vanuit de gemeente Nijmegen. Hoogstwaarschijnlijk werd rond deze periode ook het laatste zetje gegeven tot de inburgering van de naam Keizerstad.

Later verdween het keizerlijke imago weer meer naar de achtergrond. De ontdekking van de godenpijler in 1980 gaf de claim van oudste stad voor Nijmegen meer fundament. De Maastrichtse

⁷¹ J. H. Klappert, *De stad Nijmegen en hare omstreken: Geschiedkundig en plaatselijk beschreven* (Nijmegen 1871); B. ter Haar, *Berg en Dal: Een gids voor wandelaars in Nijmegen's omstreken* (Amsterdam 1880); Auteur onbekend, *Stuiversgids voor Nijmegen: Bevattende alle noodige inlichtingen bij een bezoek aan de stad en hare omstreken: Een volledige lijst van bezienswaardigheden: Aanwijzing voor wandelingen en rijtoeren* (Nijmegen 1885).

⁷² Ter Haar, *Berg en Dal* (1880).

⁷³ Jos Seveke, *Nijmegen: Levensbeelden van Nederlands Keizerstad* (Nijmegen-Utrecht 1955) 16.

⁷⁴ Jan Elemans, *De oude keizerstad Nijmegen* (Nijmegen 1960).

⁷⁵ Jan Elemans, *Nijmegen: City under the imperial crown* (Duinkerken 1957).

⁷⁶ Auteur onbekend, 'Onthulling standbeeld Karel de Grote op het Keizer Karelplein te Nijmegen', *NTS-Journaal* (22-7-1962), <http://www.npo.nl/onthulling-standbeeld-karel-de-grote-op-het-keizer-karelplein-te-nijmegen/01-04-2014/WO_NTR_509220>. Geraadpleegd op 10-8-2015.

archeoloog Titus Panhuysen heeft deze Romeinse pilaar later in 2002 gebruikt om te bewijzen dat Nijmegen ook daadwerkelijk de oudste stad van het land is.⁷⁷ Daarmee leek de stedenstrijd tussen Nijmegen en Maastricht om deze eretitel beslecht. De slagzin *Altijd Nijmegen*, die in 2008 werd gelanceerd, illustreert de nadruk op dit imago. Het *Huisstijlhandboek* van de gemeente Nijmegen wordt de volgende reden aangedragen voor deze slagzin: ‘Nijmegen is ruim 2000 jaar oud en daarmee de oudste stad van Nederland. Dat is een uniek gegeven waar de stad trots op is. Altijd Nijmegen geeft aan dat Nijmegen een stad “van alle tijden” is en combineert op subtiële wijze de trots op de geschiedenis met de hedendaagse dynamiek en de innovatieve kracht van de stad. “Altijd Nijmegen” verwijst dus naar verleden heden en toekomst.’⁷⁸ De uitleg van de leus klinkt als het goedpraten van de afwezigheid van fysieke antieke resten in het Nijmeegse stadsbeeld. Desalniettemin doet de gemeente er alles aan om de ouderdom van de stad in de etalage te zetten. Volgens de studie van Linde Egberts worden voor de claim van oudste stad vooral de Romeinse periode en de middeleeuwen uit de kast gehaald. Het *Romeinenfestival* en het middeleeuwse re-enactmentfestival *De Gebroeders van Limburg* zijn voorbeelden van hoe de oudheid en de middeleeuwen in Nijmegen worden herleefd.⁷⁹ Ook heeft gemeente Nijmegen projecten gelanceerd om het Romeinse verleden te visualiseren in de vorm van wandelroutes.⁸⁰ Naast de twee thema’s met betrekking tot de ouderdom van de stad is de Tweede Wereldoorlog het derde thema waar Nijmegen mee te koop loopt.⁸¹ Het vergissingbombardement van de geallieerden in 1944 en *Operation Market Garden* leven sterk in het collectieve geheugen van de Nijmegenaren. Door van de nieuwe brug *De Oversteek* als het ware het grootste oorlogsmonument ter wereld te maken, laat de gemeente ook het belang van de Tweede Wereldoorlog voor de stad merken. De grote aandacht die de gemeente Nijmegen in de promotie van de ouderdom van de stad steekt, geeft geen ruimte meer voor de exploitatie van de bijnaam Keizerstad of het keizerlijke verleden van de stad. De viering van het Karel de Grotejaar in 2014 is daar wellicht een uitzondering op, maar een structurele agenda is niet te bespeuren. Egberts heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar hoe erfgoed en geschiedenis door de gemeente Nijmegen worden ingezet voor citymarketingdoeleinden en rept met geen woord over de Keizerstad. Nijmegen gebruikt zijn imago van keizerstad tegenwoordig dus niet ter promotie van de stad.

Toen de gemeente Nijmegen rond 1880 begon met het gebruiken van geschiedenis voor het imago van de stad was het keizerlijke verleden niet het eerste dat boven kwam drijven. De ouderdom van de stad was veel belangrijker. Alleen via Karel de Grote werd een keizerlijke stempel op Nijmegen gedrukt. Door de komst van een tweede belangrijke keizer met een sterke relatie tot Nijmegen, Traianus, in de jaren vijftig van de twintigste eeuw begon Nijmegen zich wel sterk te profileren als keizerstad. Deze meer bewuste en beleidsmatige promotie van de gemeente Nijmegen

⁷⁷ Panhuysen, *De Romeinse godenpijler van Nijmegen-Kelfkensbos* (2002).

⁷⁸ Gemeente Nijmegen, *Huisstijlhandboek* (Nijmegen 2010) 1.

⁷⁹ Egberts, ‘Battlefield of histories’ (2015) 226-227.

⁸⁰ Hospers, Voutta en Loges, ‘De oudste stad van het land?’ (2011) 119.

⁸¹ Egberts, ‘Battlefield of histories’ (2015) 226-227.

ebde later weer weg en er werd weer gekeerd tot de ouderdom van Nijmegen. De ontdekking van de stadsrechten van Traianus gaf de claim van oudste stad uiteindelijk meer gewicht dan het imago van keizerstad. De focus van de citymarketing van Nijmegen ligt nu bijna in zijn geheel op de claim van oudste stad van Nederland, zoals het eigenlijk altijd al lag. Keizerstad blijft hiermee slechts een bijnaam die niet doelgewust door de gemeente wordt geëxploiteerd. Nijmegen is Nederlands enige keizerstad, of vrije rijksstad, en het is merkwaardig dat dit *unique selling point* niet wordt uitgebuit. Fysieke overblijfselen van de keizertijd in Nijmegen zijn te vinden in het Valkhofpark: de Sint Nicolaaskapel en de Sint Maartenkapel. Fysieke overblijfselen die het 2000-jarig bestaan van Nijmegen bewijzen zijn niet te vinden in het stadsbeeld. Het gebruik van de keizers is uiteindelijk gebleven bij straatnamen, standbeelden en namen voor meerdere verenigingen.

Conclusie

Wie vandaag de dag een bezoek aan Nijmegen brengt en erop let, zal tal van keizerlijke verwijzingen zien. Soms moet je goed zoeken. Het standbeeld van keizer Traianus op het gelijknamige verkeersplein zal door veel automobilisten worden gemist. Het standbeeld met de kapotte vlag, van de redder van de Waalbrug tijdens de Tweede Wereldoorlog, domineert het plein. Op het Valkhof stond ooit een massale keizerlijke palts. Hiervan zijn nog twee onderdelen over, waarvan de volksmondnamen verwijzen naar twee van de belangrijkste keizers voor Nijmegen: de Karolingische kapel en de Barbarossa-ruïne. De ingang van het gemeentehuis is alleen te vinden als je er naar op zoek bent. Doordat het verstopt zit in een smal steegje, loop je er zo aan voorbij. De grote keizerlijke adelaar is niet te missen als je eenmaal wel de ingang hebt gevonden. Deze adelaar is overal terug te vinden in Nijmegen. Vooral op putdeksels en openbare prullenbakken schittert de dubbelkoppige roofvogel. Kortom, Nijmegen staat bol van keizerlijke verwijzingen, maar ze worden niet aan je opgedrongen. Dit staat symbool voor het citymarketingbeleid van de gemeente Nijmegen. Nijmegen is de Keizerstad, maar het wordt niet bewust zo gebracht of gepromoot.

De hoofdvraag van dit werkstuk luidt: hoe komt Nijmegen aan de bijnaam keizerstad en op wat voor manier werd dit ingezet vanaf de negentiende eeuw? Deze vraag is tweeledig en heeft ook tweeledig antwoord.

Ten eerste blijft het onduidelijk hoe Nijmegen aan de bijnaam Keizerstad komt. Het heeft zeker te maken met het Valkhof als keizerlijke residentie tussen 800 en 1200 en de keizerlijke privileges die Nijmegen verkreeg met de stadsrechten van 1230. Deze historische banden met de Heilig Roomse keizer zijn in Nijmegen nooit vergeten en bleven voor altijd herhaald worden. Van Berchen, Pontanus, Goris, Smetius, In de Betouw, Schonck en Ten Hoet zijn de belangrijkste overleveraars. De naam Keizerstad is langzaamaan historisch gevormd en diepgeworteld geraakt. Dit werkstuk heeft een aantal theorieën opgeworpen over de herkomst, maar de werkelijke origine blijft onzeker. Het is opvallend dat in de secundaire literatuur wordt geclaimd dat Nijmegen zich een keizerstad noemt door Karel de Grote, terwijl de primaire bronnen dat niet staven. Daarnaast is het opvallend dat Nijmegen pas gepromoot werd als keizerstad nadat de marktrechten van Traianus werden ontdekt. Het leek alsof er een tweede keizer, naast Karel de Grote, nodig was om het predicaat keizerstad te krijgen. In die periode kreeg Karel de Grote ook pas een standbeeld. Tegelijkertijd leidde de ontdekking van het balang van Traianus voor Nijmegen uiteindelijk tot een van de doorslaggevende bewijzen dat Nijmegen de oudste stad van Nederland is. Het andere bewijs is de Godenpijler van Tiberius. Het is duidelijk dat de keizerlijke aura door de eeuwen heen altijd in leven is gehouden. De keizertijd is nooit vergeten, maar de herkomst van de naam keizerstad wel.

Ten tweede werd het imago keizerstad bijna niet bewust ingezet. Dat ligt misschien aan de evidentie van de keizerlijke banden van de stad. Schijnbaar hoeft je niemand te overtuigen dat

Nijmegen de keizerstad is en staat het daarom niet centraal in het citymarketingbeleid. Ook wint het niet van de prestige die de titel oudste stad van Nederland opbrengt. Nijmegen kan zich alleen promoten als keizerstad, door Karel de Grote uit de kast te halen. Het is een naam die iedereen kent. Waarschijnlijk is de term keizerstad te vaag om te gebruiken voor een historische evenement of een ander citymarketinginitiatief. Ergens is dat vreemd. Hoogstwaarschijnlijk is Nijmegen de oudste stad van Nederland, maar dat is nergens terug te zien in het stadsbeeld. Daar waar keizerlijke verwijzingen relatief makkelijk aan te wijzen zijn in de openbare ruimte van Nijmegen, moet je voor aanwijzingen voor de ouderdom van Nijmegen naar de Romeinse collectie van Museum Het Valkhof. Toch prefereert de gemeente Nijmegen sinds jaar en dag de titel 'oudste stad' boven keizerstad.

Voorafgaand aan dit werkstuk is door anderen geen (bekend) onderzoek gedaan naar de herkomst van de naam Keizerstad omdat de origine compleet verloren is gegaan. Dit werkstuk is een poging om de herkomst van de naam toch boven water te halen. Dat is ten dele geslaagd. Het lijkt geen *invented tradition* uit de negentiende eeuw te zijn. Tegelijkertijd lijkt het ook niet 'altijd al' te hebben bestaan. Het is in ieder geval duidelijk dat de claim betreffende de sterke samenhang met Karel de Grote uiterst onzeker is. In premoderne bronnen wordt meer aandacht besteed aan Nijmegen als vrije rijksstad onder de Heilig Roomse keizer. Ook wordt Karel de Grote pas relatief laat uitgelicht (vanaf rond 1880). Daarvoor leken, in de ogen van de premoderne auteurs, meerdere keizers even belangrijk. Ook is er door anderen geen onderzoek gedaan naar de functie van de keizerstad in het citymarketingbeleid van Nijmegen. Dat komt omdat deze er niet is. De keizerstad speelt voor Nijmegen op het gebied van citymarketing veel minder een rol van betekenis dan de vele keizerlijke verwijzingen in de stad doen vermoeden.

Tabellen

Tabel 1: Belangrijke keizers en hun relatie tot Nijmegen

Keizer	Relatie tot Nijmegen	Verwijzing in modern Nijmegen
Augustus (63 v. Chr.-14 n. Chr., r. 27 v. Chr.-14 n. Chr.)	Onder zijn regering worden de eerste Romeinse nederzettingen in Nijmegen gesticht: de castra op de Hunnerberg (ca 15 v. Chr.) en de castra op het Kops plateau (10 v. Chr.).	
Tiberius (42 v. Chr.-37 n. Chr., r. 14-37)	In 1980 zijn er in Nijmegen delen van een godenpijler gevonden die ter ere van keizer Tiberius was gebouwd.	Een reconstructie van de godenpijler staat op Kelfkensbos, voor het Museum Het Valkhof.
Marcus Ulpius Traianus (53-117, r. 98-117)	Naamgever van de stad <i>Ulpia Noviomagus</i> . Nijmegen is een verbastering van Noviomagus. Hij gaf markt- en stadsrechten aan Nijmegen rond het jaar 100, waardoor Nijmegen de oudste stad van Nederland is.	Keizer Traianusplein met standbeeld van Traianus.
Karel de Grote (747/748-814, r. 768-814)	Hij bouwde een palts op het Valkhof en verbleef daar regelmatig.	Keizer Karelplein; Karel de Grotecollege; viering van het Karel de Grotejaar in Nijmegen (2014); studentenvereniging Carolus Magnus; parkeergarage; scouting; sportverenigingen; bedrijven; etc.
Lodewijk de Vrome (778-840, r. 814-840)	Hij heeft Nijmegen frequent bezocht.	Het Keizer Traianusplein heette voorheen het Keizer Lodewijkplein (1935-1956).
Otto III (980-1002, r. 983-1002)	Hij is vermoedelijk de bouwer van de Sint Nicolaaskapel. Waarschijnlijk gebeurde het onder invloed van zijn Byzantijnse moeder Theophano (te zien aan het Byzantijnse ontwerp van de kapel).	
Frederik I Barbarossa (1122-1190, r. 1152-1190)	Hij is de bouwer van de Valkhofburcht in Nijmegen, waar hij regelmatig verbleef.	Barbarossa-ruine (Sint Maartenskapel) in het Valkhofpark; de herbouwplannen voor de donjon in het Valkhofpark.

Tabel 2: Keizerlijke bezoeken aan Nijmegen tussen 804 en 1174

Huis	Keizer	Jaar van bezoek aan Nijmegen als keizer	Overige bezoeken
Karolingers	Karel de Grote	804, 806, 808	777
	Lodewijk de Vrome	815, 817, 821, 825, 827, 830, 837, 838	-
	Lotharius I	846	-
Saksen	Otto I	966	949, 956
	Otto II	973, 975, 976, 977, 980	-
	Otto III	996	985, 987, 991
	Hendrik II	1015, 1018, 1021	1002, 1003, 1006, 1012
Saliers	Koenraad II	1031, 1033, 1036, 1039	1024
	Hendrik III	1046	1040, 1044
	Hendrik V	1125	-
Staufen	Frederik I Barbarossa	1157, 1165, 1171, 1174	-

Deze tabel geeft aan dat Nijmegen van belang was als keizerlijke residentie. Elf keizers hebben Nijmegen bezocht in de periode 804-1174 en daarnaast is keizer Hendrik VI er geboren. Naast deze keizers zijn meerdere vorsten met de titel Heilige Roomse koning in Nijmegen verbleven.⁸² Ook keizerin Theophanu (ca. 960-991) bezocht als vrouw van keizer Otto II Nijmegen regelmatig. Na de geboorte van Hendrik VI zijn er tot het bezoek van de Habsburgse keizer Karel V in 1546 geen keizers meer in Nijmegen geweest. Daarna duurde het tot de negentiende eeuw voordat Nijmegen weer werd vereerd met een keizerlijk bezoek. Napoleon Bonaparte (1769-1821, r. 1799-1815) en zijn vrouw Marie Louise van Oostenrijk (1791-1847) brachten in 1811 een nacht door in een huis aan het Kelfkensbos. Een paar jaar later lunchte de Russische tsaar Alexander I (1777-1825, r. 1801-1825) in 1814 ook in een huis aan het Kelfkensbos en tekende hij voor het laatste keizerlijke bezoek aan Nijmegen.

⁸² Thissen, 'Centrum en symbool van koninklijk gezag' (2014) 83 en 86-87.

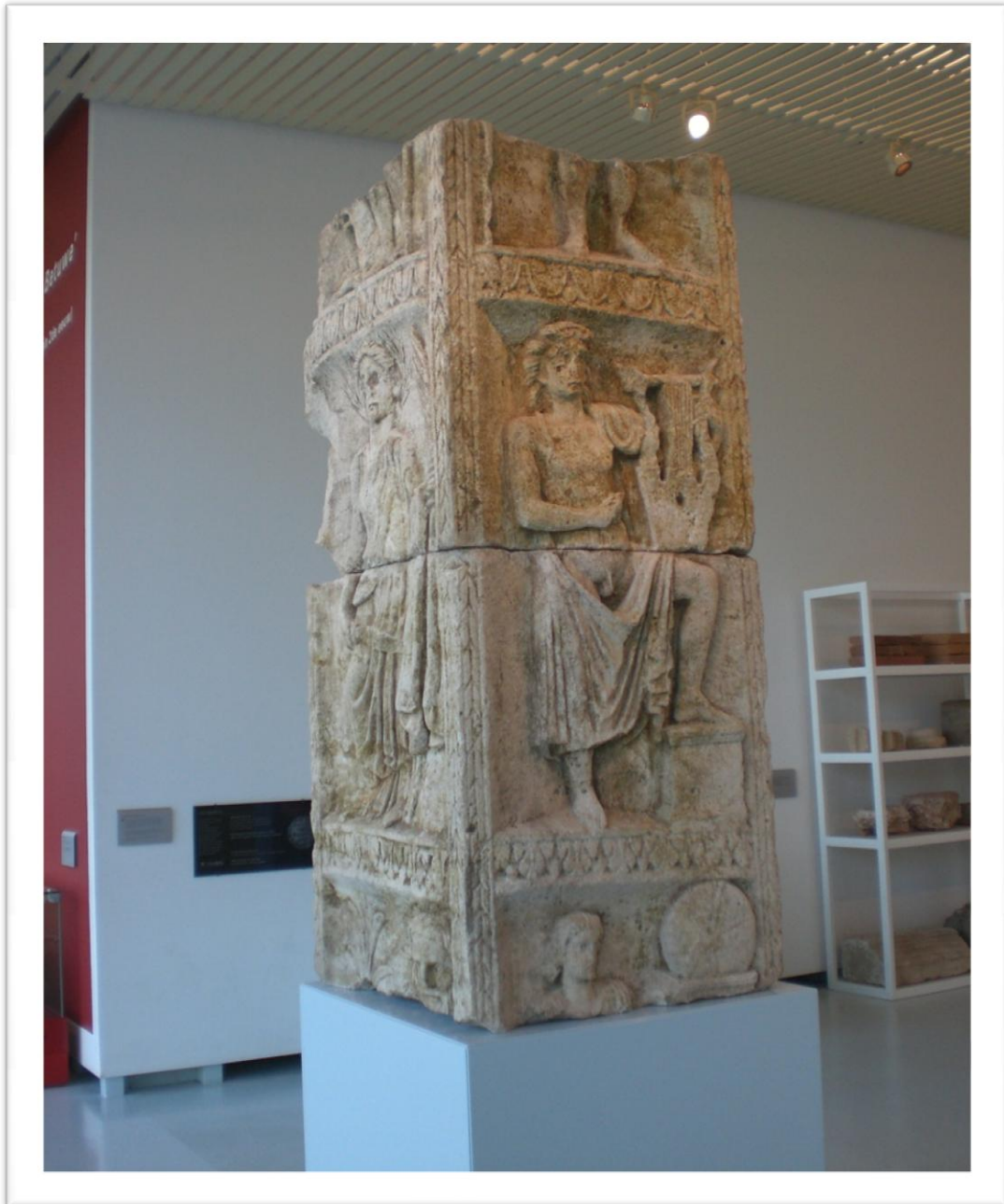
Afbeeldingen



Afbeelding 1

Standbeeld van Keizer Traianus op het gelijknamige verkeersplein te Nijmegen.⁸³ Het standbeeld is ontworpen door Charles Wammes en Ed van Teeseling en het is onthuld in 1956.

⁸³ Foto: Willem Nabuurs, *Wikimedia commons* (6-8-2010).



Afbeelding 2

De oude Romeinse godenpijler wordt tentoongesteld in Museum Het Valkhof.⁸⁴ Op de voorzijde is een afbeelding van Apollo te zien. Het monument is vermoedelijk opgericht ter ere van keizer Tiberius na de langdurige oorlog tegen de Germanen (14-16 na Chr.). De Romeinse veldheer Germanicus kreeg het voor elkaar de adelaars die Varus in de Romeinse nederlaag bij het Teutoburgerwoud in 9 na Chr. had verloren terug te veroveren. Keizer Tiberius werd hiervoor geëerd met een pilaar in Oppidum Batavorum.⁸⁵

⁸⁴ Foto: Ellywa, *Wikimedia commons* (18-11-2007).

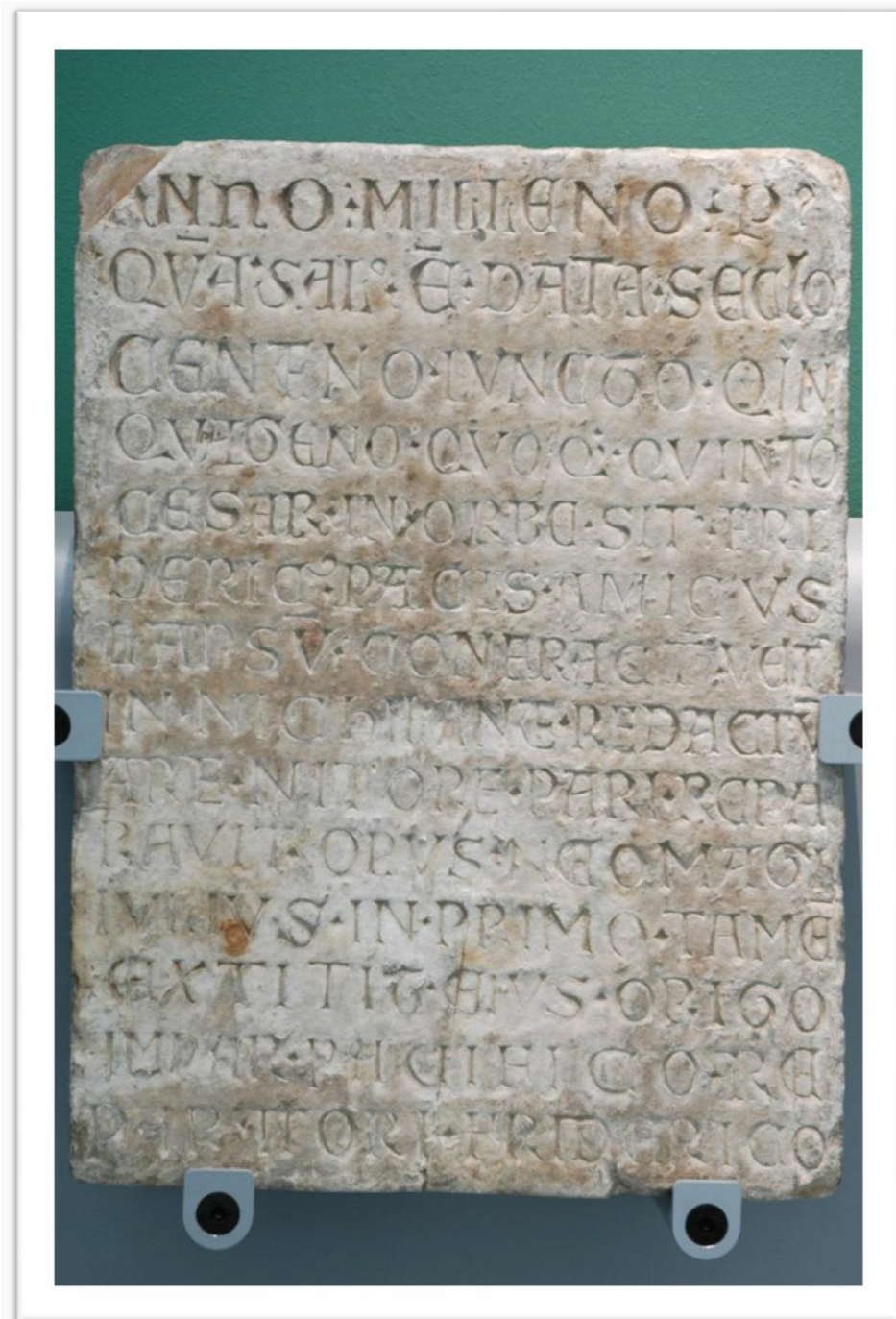
⁸⁵ Van Enckevort, 'The Roman military complex in Nijmegen' (2004) 113.



Afbeelding 3

Een gereconstrueerde godenpijler, ontworpen door Rutger Fuchs, fungeert nu als zonnewijzer en monument voor de ouderdom van Nijmegen op het Kelfkesbos voor het Museum Het Valkhof.⁸⁶

⁸⁶ Foto: Ellywa, *Wikimedia commons* (18-11-2007).



Afbeelding 4

Gedenksteen die Barbarossa bij de herbouw van de Valkhofburcht tussen 1155 en 1189 liet aanbrengen. Op de steen staat vermeld dat de oude burcht van Julius Caesar wordt hersteld. De volledige tekst op de steen in het Nederlands luidt: 'In het jaar duizend, honderd vijftig en vijf nadat het Heil aan de wereld was gegeven, heeft keizer Frederik, op deze aarde zetelend, een vriend van de vrede, in gelijke pracht als voorheen het oude bouwwerk van Neomagus hersteld, dat tevoren gebroken, vernield en tot niets was gebracht. De eerste stichter ervan blijkt Julius te zijn, die niet geleet op de vredelievende hersteller'.



Afbeelding 5

Standbeeld van Karel de Grote op het Keizer Karelplein. Het beeld is ontworpen door Albert Termote en het is onthuld in 1962.⁸⁷

⁸⁷ Foto: Willem Nabuurs, *Wikimedia commons* (6-8-2010).

Literatuurlijst

Primaire literatuur

Arkstee, H. K., *Nijmegen de oude hoofdstad der Batavieren* (Nijmegen 1788).

Betouw, J. in de, *Chronijk van de stad der Batavieren, waar in, nevens de beschrijving van Nijmegen, de eerste oorsong van deeze landen, de grijze oudheid dezer stad, de voortreffelijkheid van haare vrijheden en voorrechten, en de gedenkwaardigste gebeurtenissen, van de vroegste tijden af, kortelijk aangetoond worden door Johannes Smetius. Uit de eigenhandige aantekeningen verbeterd en vermeerderd, voorts vervolgd tot den jaare 1784* (Nijmegen 1784).

Betouw, J. in de, *Handvesten en onuitgegeevene charters behoorende tot de beschrijving en chronijk van Nijmegen, en vervattende eenige der aldaar vermelde voortreffelijke vrijheden en voorrechten, door de Roomsch-keiseren en koningen, mitsgaders heeren, graaven, hertogen enz. aan aan de stad en burgerije van Nijmegen verleend* (Nijmegen 1785).

Betouw, J. in de, *Iets betreffende de gevondene oudheden op de Winseling, Lennepe-kamer en den Roomschen Voet; benevens eene vertaling en uitlegging van P. Cornelius Licinius, bij het ontblooten der grondslagen van den burgt ontdekt* (Nijmegen 1802).

Betouw J. in de, *Lotgevallen en eindelyke ondergang van den van ouds alom vermaarden burgt binnen Nymegen* (Nijmegen 1804).

Betouw, J. in de, *Vervolg der kronijk van Nijmegen tot den jare 1818* (Nijmegen 1818).

Bruggen, J. J. L. van der, *Troostrede aan het oude Nijmegen* (Utrecht 1861).

Clemens, C. H., *De stad Nijmegen en derzelver omstreken* (Nijmegen 1837).

Clemens, C. H., *Schetsen en verhalen uit de Rijn-provinciën* (Amsterdam 1840).

Elemans, J., *De oude keizerstad Nijmegen* (Nijmegen 1960).

Elemans, J., *Nijmegen: City under the imperial crown* (Duinkerken 1957).

Entrop, P. J., *Geographische beschryving van de provintie van Gelderland : bevattende in zig een naauwkeurig verhaal, van alle de steeden, dorpen, heerlykheden, kasteelen, slooten, adelyke huizen, buurschappen, gehugten, forten, sterkens of schanszen, klooster-gebouwen, bosschen, rivieren, meiren, gebergten en zandduinen, hei- en wei-landen, etc.* (Amsterdam 1772).

Haar, B. ter, *Berg en Dal: Een gids voor wandelaars in Nijmegen's omstreken* (Amsterdam 1880).

Hoet, C. ten, *Het Geldersch lustoord* (Nijmegen 1826).

Hoet, C. ten, *Handboekje voor reizigers, welke vermaakshalve de stad Nijmegen en haren omtrek bezoeken* (Nijmegen 1828).

Klappert, J. H., *De stad Nijmegen en hare omstreken: Geschiedkundig en plaatselijk beschreven* (Nijmegen 1871).

Mooy, A. J. de (red.), *De Gelderse kroniek van Willem van Berchen naar het Hamburgse handsschrift uitgegeven over de jaren 1343-1481* (Arnhem 1950).

- Pontanus, J. P., *Historiae Gelricae* (Harderwijk 1639).
- Schonck, E. J. B., *Redevoering tot lof van Nymegen* (Nijmegen 1787).
- Schonck, E. J. B., *Het Valkhof* (Nijmegen 1803).
- Seveke, J., *Nijmegen: Levensbeelden van Nederlands Keizerstad* (Nijmegen-Utrecht 1955).
- Schevichaven, H. D. J. van, *Nijmegen: Kroniek van de 19de eeuw* (Nijmegen 1999). Moderne uitgave van H. Giesbertz (red.).
- Schevichaven, J. van, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving van het rijk van Nijmegen* (Nijmegen 1846).
- Smetius, J., *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* (1644).
- Smetius, J., *Nijmegen, stad der Bataven*, vertaling door Bastiaensen, Langereis en Nelissen (Nijmegen 1999).
- Slichtenhorst, A., *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen van 't begin af vervolghd tot aen de afzweeringh des koninx van Spanien, waervan 't eerste deel verhandeld de landbeschrijvingh, getrocken meerendeels uyt de Latynsse werken van den heer Joh. Isacus Pontanus; doch doorgaens veranderd, verbeterd, ende met meer dan driehonderd nieuwe hoofd-stucken, en andere noodelijke bijvoegsels allesins vergroot* (Arnhem 1653/1654).
- Sloet van de Beele, L. A. F. W., *Wilhelmus de Berchem. De nobiliprincipatu Gelrie et eius origine* (Den Haag 1870).

Secundaire literatuur

- Anderson, B., *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen/New York 1983).
- Bots, H. e. a. (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland*, drie delen (Wormer 2005).
- Brinkhoff, J. M. G. M., *Nijmegen vroeger en nu* (Bussum 1971).
- Broeke, P. van den, 'Karel de Grote', *Numaga jaarboek* (2004) 74-75.
- Egberts, L. R., 'Battlefield of histories: Comprehensive heritages in the Arnhem Nijmegen region (the Netherlands)', in: L. R. Egberts, *Chosen legacies: Heritage in the construction of regional identity* (Amsterdam 2015) 195-280.
- Enckevort, H. van en J. Thijssen, 'Het Valkhof en omgeving tot het einde van de Romeinse tijd', in: H. Peterse, D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 23-42.
- Enckevort, H. van, J.K. Haalebos en J. Thijssen, *Nijmegen: Legerplaats in het achterland van de Romeinse limes* (Abcoude-Nijmegen 2000).
- Enckevort, H. van, 'The Roman military complex in Nijmegen', in: F. Vermeulen, K. Sas en W. Dhaeze (red.), *Archaeology in confrontation: Aspects of Roman military presence in the northwest: Studies in honour of prof. em. Hugo Thoen* (Gent 2004) 103-124.
- Grijzenhout, F. (red.), *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007).

- Grijzenhout, F., 'Inleiding', in: F. Grijzenhout (red.), *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007) 1-20.
- Haalebos, J. K., 'Mosterd na de maaltijd: Een vergeten jubileum: Traianus en het jaar 98 na Chr. in Nijmegen', *Numaga Jaarboek* (2000) 8-41.
- Heiden, H. G. M. de, 'De ondergang van de burcht', in: G. Th. M. Lemmens, *Het Valkhof te Nijmegen* (Nijmegen 1980) 97-108.
- Hobsbawm E. en T. Ranger, *The invention of tradition* (Cambridge 1983).
- Hospers, G., *Citymarketing in perspectief* (Lelystad 2009).
- Hospers, G., A. Voutta en J. Loges, 'De oudste stad van het land? Imago en marketing van het moderne Nijmegen', *Numaga jaarboek* (2011) 113-125.
- Huysen, H., *Twilight memories: Marking time in a culture of amnesia* (New York 1995).
- Kearns, G. en C. Philo (red.), *Selling places: The city as cultural capital, past and present* (Oxford 1993).
- Koselleck, R., *Futures past: On the semantics of historical time*, vertaling door Keith Tribe (New York 2004).
- Kuys, J., 'Onder Gelders landheerlijk gezag: De burcht in het spanningsveld tussen stad en landsheer, 1247-1543', in: H. Peterse, D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 129-149.
- Lemmens, G. Th. M., *Het Valkhof te Nijmegen* (Nijmegen 1980).
- Langereis, S., 'Antiquitates: Voorvaderlijke oudheden', in: F. Grijzenhout (red.), *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007).
- Langereis, S., *Breken met het verleden: Herinneren en vergeten op het Valkhof in de Bataafse revolutiejaren* (Nijmegen 2010).
- Laarse, R. van der, *Bezeten van vroeger: Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).
- Lombarts, A., *De hunkerende stad: Bewoners - bedrijven - bezoekers en hun onderlinge interactie en spanningsvelden* (Amsterdam 2008).
- Lowenthal, D., *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 2003).
- Mathijssen, M., *Historiezucht: De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013).
- Marlet, G., *De aantrekkelijke stad* (Nijmegen 2009).
- Nora, P., 'Between memory and history: Les lieux de mémoire', *Representations* 26 (1989) 7-24.
- Panhuysen, T., *De Romeinse godenpijler van Nijmegen-Kelfkensbos: De navel van Nijmegen?* (Nijmegen 2002).
- Pikkemaat, G., *Geschiedenis van Noviomagus Nijmegen* (Nijmegen 1988).
- Peterse, H. en D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014).

Philo, C. en G. Kearns, 'Culture, history, capital: A critical introduction to the selling of places', in: G. Kearns en C. Philo (red.), *Selling places: The city as cultural capital, past and present* (Oxford 1993) 1-32.

Randall, W. L., *The stories we are: An essay on self-creation* (Toronto 1995).

Smith, L., *Uses of heritage* (Londen 2006).

Thissen, B., 'Centrum en symbool van koninklijk gezag: Het Valkhof en de palts te Nijmegen van 777 tot 1247', in: H. Peterse, D. Verhoeven e. a. (red.), *Het Valkhof: 2000 jaar geschiedenis* (Nijmegen 2014) 73-106.

Verheul, W. J., *Stedelijke iconen: Het ontstaan van beeldbepalende projecten tussen betoog en beton* (Den Haag 2012).

Ward, S. V., *Selling places: The marketing and promotion of towns and cities 1850-2000* (Routledge 2005).

Overige bronnen

Auteur onbekend, 'De Graaf: Maastricht moet stoppen met 'wij zijn de oudste'', *De Gelderlander* (17-2-2009), <<http://www.gelderlander.nl/regio/nijmegen-e-o/nijmegen/de-graaf-maastricht-moet-stoppen-met-wij-zijn-de-oudste-1.2880517>>.

Auteur onbekend, 'Het spiritisme: de vloeibare geest', *De Gelderlander* (16-2-1875).

Auteur onbekend, 'Het vijfde zangersfeest, gevierd te Nijmegen, in de eerste dagen van augustus 1861', *Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad* (19-08-1861).

Auteur onbekend, 'Onthulling standbeeld Karel de Grote op het Keizer Karelplein te Nijmegen', *NTS-Journaal* (22-7-1962), <http://www.npo.nl/onthulling-standbeeld-karel-de-grote-op-het-keizer-karelplein-te-nijmegen/01-04-2014/WO_NTR_509220>.

Brabers J., en W. Kok (red.), *Godenpijlerboekje* (Nijmegen 2005).

Gemeente Nijmegen, *Huisstijlhandboek* (Nijmegen 2010).

Het Gelders Archief, *Kwartiersrecessen*, inv. nr. 87 (6 maart, 1 en 3 april, 30 mei en 3 juli 1795).

Molkenboer, B. H., 'Aan Nijmegen', *De Gelderlander* (7-5-1921).

Planbureau voor de Leefomgeving, *Beschermde Rijksmonumenten, 2013* (10-9-2014), <<http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl2169-Beschermde-Rijksmonumenten.html?i=40-197>>.

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *De Erfgoedmonitor* (8-7-2015), <<http://erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-actuele-stand>>.

Roelofs, J., 'Keizerlijk goed', *Geschiedeniscafé Nijmegen* (21-11-2014), <<http://www.geschiedeniscafenijmegen.nl/column-21-november/>>.